

VI.

Організація книгозбірень.

Так, оглянувши весь стан позашкільної освіти в різних державах і країнах, маємо вияснити собі, які саме форми тієї освіти можуть найліпше здійснюватися у нас на Україні та яких заходів треба вживати, щоб найскоріше мати від цих форм найкращі наслідки. Бачимо ми, що скрізь позашкільна освіта дорослих людей і дітей спирається перш за все на книжку, на книгозбірню. Росповсюдження книжки—сама простіша форма ширення освіти. Через те за останні часи на нього звернено велику увагу. Закладання бібліотек—се чергове питання часу і закладати їх треба не аби-як, а маючи на меті—зробити з кожної книгозбірні справжній освітній осередок, де книжка не лежала-б мертвим інвентарем, а вносила-б серед людности цікавість, потяг до знання. В кожній бібліотеці мусить бути бібліотекарем освічена людина, знайома з технікою бібліотечної праці, свідомо в потребах своїх читачів. Треба вжити всіх заходів, щоб книжка захопила увагу й довіря людности, щоб вона відповідала всім вимогам життя,—бажанню загальної освіти, практичного знання, почуттю моральної краси; щоб вона задовольняла людей всякого віку, починаючи від малих дітей і до старих дідів. При кожній „Просвіті“ мусить перш за все заснуватися бібліотека. Тепер сі бібліотеки складаються цілком випадково, за браком українських книжок, і ся випадковість робить несприятелю вражіння: люди поперечитують, що є найкращого, а на друге й дивитися не хочуть і се гальмує всяку цікавість, всяку пошану до книжки. Треба, щоб існували маленькі, але добре підібрані збірки книжок, в яких, особливо на перший раз, були-б найкращі популярно-наукові й белетристичні твори. Треба раз-по-раз голосно читати гурткам слухачів що-небудь цікаве і гарне. Треба вести записи,—які книжки робили на читачів і на слухачів таке чи инше вражіння, щоб найкраще ознайомитися з їх смаком і вимогами. Коли нема коштів, щоб упорядкувати на селі або при фабриці більш—менш повну багату бібліотеку, треба організовувати мандрівні бібліотеки, щоб комплекти нових книжок пересилалися з однієї „Просвіти“ до другої й перебували в кожній не менше 2-х місяців—в залежності від кількості книжок. Таку організацію треба утворити при кожній центральній бібліотеці—чи то губерніяльній, чи повітовій. Кожна „Просвіта“ платить за абонемент книжок і бере на себе кошти поштові, або якого иншого засобу пересилки. Приймаючи за факт силу впливу бібліотек на освіту людности, треба всіма силами збирати гроші на організацію їх. Треба вимагати субсидій від уряду,

від земства, збирати з люду, і, де се можливо, пропонувати податок з кожної грамотної людини на користь місцевої бібліотеки і закладати бібліотеки по всіх селах і хуторах. Витрати на бібліотеки складаються з коштів на купівлю книжок, на платню бібліотекареві й за помешкання. Щоб мати дотепних бібліотекарів, треба упорядковувати курси. На сі курси можна було-б посилати стипендіатів чи від земства чи від „Просвіти“, — гарних хлопців, що скінчили вищу початкову школу; дівчата також придатні до цієї праці, яка вимагає багато упорядкованости та уважливости; але, крім того, бібліотекареві чи бібліотекарші необхідне добре знайомство з літературою. Вони мусять давати вказівки, які по різних питаннях існують книжки, які можна дати читати дитини, якою книжкою зацікавити старого. Бажано утворити в кожній бібліотеці атмосферу національно-культурну, з малюнками і портретами по стінах, з чистими ослонами чи стільцями, з тихими ввічливими відносинами між бібліотекарем і читачами. Бажано, щоб діти мали або окрему кімнатку для читання, або свої окремі години, бо діти не можуть не перешкоджати дорослим читачам; вони вимагають особливої уваги від бібліотекаря: він мусить їм давати инколи пояснення, мусить керувати їх вибором книжок, і нарешті, мусить або читати їм голосно, або оповідати. На столі мусять стояти каталоги, краще усього карткові, розбиті на відділи, де книжки поставлені в альфаветному порядку імен авторів. На стіні коло шафи з книжками має висіти список нових, недавно одержаних книжок. Бібліотекар має бути в постійних зносинах з учителем, щоб знати, що саме треба учням читанням доповнити, пояснювати з того, що вони вчили в класі. Бібліотека завше мусить бути продовженням школи і школярі мусять бути там найлюбішими гостями. Бібліотека не є, як колись дивились на неї, лише книгозбірня, ні, — се жива організація, де йде постійний обмін думок, поступовий розвиток усієї людности. При бібліотеці мусить бути конче читальня, куди б люди могли прийти — одні, щоб спочити від щоденної праці і за книжкою, або за часописом розважити себе, другі — щоб спокійно попрацювати над своєю освітою, почитати ту або другу наукову книжку; знайдуться й такі, що під керуванням бібліотекаря напишуть яку-небудь працю і принесуть її бібліотекареві на розгляд.

«Бібліотека», пише досвідчена в сій справі людина П. Хавкина, — мусить не тільки задовольняти вже існуючу потребу, але й викликати її й піднімати, вона мусить шукати сама читача і захоплювати його, виховувати свідомого читача, викликати в нього свідоме змагання до книжки, як до засобу самоосвіти, а не тільки розваги. І се змагання треба виховувати з дитячих років. На з'їзді в Нотенгеймі

в 1906 році винесено було таку постанову: „Позаяк громадська книгозбірня є одним з факторів усеї національної освітньої системи, то бажано, щоб і діти як найраніш при звичаювалися до читання, і по бібліотеках-читальнях мусять бути не тільки дитячі книжки, а й малюнки, фотографії, мусить бути окрема чепурненька кімната з низенькими шафами, ослонами, або стільцями, мусять бути на столі словники з мало відомими словами як—плян, астрономія і т. и.“ (див. Хавкина „Бібліотеки“)... Уся праця розвиває бібліотечну справу, робить її корисною, живою, Останній з'їзд по бібліотекознавству дав такі цікаві постанови для ведення сієї справи, хоч далеко не всі вони й досі здійснені?...

Крім загальних громадських бібліотек і мандрівних, потрібно ще утворювати їх по всіх лікарнях, по тюрмах, щоб легше було людям провадити тяжкий час слабування чи перебування у в'язниці. Цікаво теж використати літню добу, коли школярі пасуть скотину і нудяться на степу без усякої роботи. Хай-би вони мали змогу за сей вільний час начитатися доволі. Можна межі ними визначити одного відповідального,—наче „старосту“, щоб брав і повертав раз на тиждень книжки. Такі спроби вже робилися і книжки поверталися і не розірвані й не забруднені, а матеріялу розумового дали дітям чимало. Можна також користуватися ярмарковим часом і організовувати читальні, продаж книжок, щоб поширити не тільки знайомство з книжкою, але й уміння її найкраще розуміти, найкраще використовувати для своєї освіти. Книжка тоді має вартість, коли вміти її читати і для навчання сьому мусять однаково працювати і вчителі по школах і бібліотекарі по своїх бібліотеках. Справа бібліотекаря то є велика робота і тому в бібліотекарі мають іти люди свідомі з широкою освітою і захоплені своєю справою; вони все зроблять, щоб книжка пробила собі шлях до читача й стала для нього справді джерелом освіти.

Крім культурної роботи біля читачів, на обов'язку бібліотекаря лежить чимало праці коло самої техніки бібліотечної справи. Хоч-би яка мала не була бібліотека, вона потребує всяких записів, які можна так систематизувати: 1) інвентарний запис усього майна бібліотечного; 2) систематичний катальог; 3) формуляр читача і формуляр книжки. В інвентарну книгу треба записувати кожну книжку, як тільки вона прийшла до бібліотеки, і зараз на книжку наліплювати № інвентарний, на який ще пишуть т. зв. „шифр“, себ-то місце книжки на полицях шафи. Книжки розставляють краще всього по їх обсягу, бо так підібрані до однієї міри вони менш займають місця й краще уставляються. Шифром зветься №, під яким книжка стоїть в шафі I—214, II—215. Усіх обсягів звичайно лічать 4, I—то най-

менший в 25 сантиметрів, IV—такий, що його звичайно не ставлять, а кладуть на полицю. Призвіще автора треба завше ставити в іменному відмінкові; як що автор підписує книжку своїм псевдонімом, а призвіще його відоме, то про померших вже письменників можна ставити його призвіще межі дужками, напр. „Сміліва дівчина. Чайченко (Грінченко)“. Повторні примірники несуть той самий № інвентарний, але коли книга має другий обсяг, то шифр змінюється. Коло другого примірника в інвентарній книжці робиться примітка. Що до періодичних видань, то для них ведеться подвійна реєстрація, себ то кожний №, кожне число заноситься в інвентарну книгу, але, крім того, мусить бути окремий зшиток, куди заноситься кожне число. Коли рік закінчується, кожне періодичне видання йде в папітурки й заноситься знову в інвентарну книгу під тим-же №, під яким занесено його 1-е число.

Інвентарний запис.

Рік, місяць і день, коли видана прийнята до бібліотеки.	Інвентарний №.	Шифр.	Автор, заголовок, видання, рік.	Кількість томів.	Ціна книжки.		Ціна обкладинки.		Де куплена або ким пожертвована.
					Крб.	Шаг.	Крб.	Шаг.	
1919 1/III	214	I-214	Коцюбинський М. Харита, вид. Пол. Зем. 1918.	1	—	30	—	20	Куплена в Книж. Кем. «Дзвін».
2 IV	215	II-215							

Картка систематичного каталога I 405.

В. 75.

Нечуй Левицький І.
Твори т. II.

2 видання Київ.

Ціна 1.50 к.

Формуляр книжки.

Шифр.

№ систематичного каталога.

Відділ.

Коротке назвисько.

Том.

№ читача. Коли видана. чи самостійно взята. чи по реком.	№ читача. Коли видана. С. +
№ читача. Коли видана. С. —	№ читача. Коли видана. Р. +

Таким робом по інвентарній книзі можна повсякчас вияснити, скільки є книжок у книгозбірні і скільки томів. Кожний новий рік починається з нової сторінки. Систематичний каталог мусить бути подвійний — на картках і книжкою або зшитками. Каталог на картках вживають читачі лише в самій книгозбірні; ка-

талбог—зшиток чи книжка дається в школу для вчителя, можуть його брати додому й читачі. І той і другий мусять бути систематизовані по відділам. Система катальогів і розстановка книжок в шафах мусить бути така, щоб і читач і бібліотекарь могли як найскоріше знаходити книжку. Треба триматися американського порядку, щоб книжка була як найлегше вибрана і взята читачем. Пікаво порівняти порядки різних бібліотек в різних країнах; так, напр., в Паризькій Національній Бібліотеці годину доводиться чекати, доки дістанеш книжку; в бібліотеці Британського Музею—півгодини; в Вашингтоні—5 хвилин. Що казати про наші міські бібліотеки, де за натовпом та безладдям і охота брати книжки пропадає. Треба нам понавчитися порядку в американців; там в Чикаго додому видається книжок 4.000—і 10.000, але кожний читач на здобування книжки не витрачає більш як 3—4 хвилини. Карткові катальоги більш придатні для скорого вживання, але потребують вихованого читача, щоб він не розкидав карток, а залишав їх в тому самому альфавейтному порядку, в якому прийняв. Кожний відділ має окрему скриньку для карток. Що до відділів, то технічна бібліотечна і наукова класифікація виробила їх 10. Вони зазначаються у картковому катальозі кожний своєю літерою, так: Р. М.—релігійно-моральний; Б.—белетристика; І.—історія; П.—природознавство; Г.—географія; С.—соціальні питання (політика, економія, статистика, аграрне, робітниче, селянське питання, педагогіка, публіцистика і критика, законодавство, культурний розвиток: мистецтво, промисловість); С. Г.—сільсько-господарський; М.—медичний і ветеринарний відділ; Р.—різноманітні (такі книжки, що не підходять до жадного відділу—словники, справочники, календарі і т. и.); П. В.—періодичні видання (часописи, місячники, тижневики, альманахи). Окремим відділом ідуть Д.—дитячі книжки, які (коли їх багато) теж поділяються на відділи, але до шифра кожного відділу додається літера Д. Крім систематичних катальогів в американських бібліотеках вживають засоби рекомендації книжок. Складаються бібліотекарями списки книжок вже не по відділам, а по різних питаннях,—напр., по питанню федеративного складу держав, або аграрному, або критику та біографію того чи иншого письменника і др. Такі списки вивішуються в читальні або там, де люди беруть книжки додому. Крім того свідомі бібліотекарі користуються картковим катальогом, щоб на кожній картці подати коротку рецензію, або, краще, сказати, вказівку,—що саме дає книжка своїм змістом, яка її наукова вартість. Звичайно для мало свідомих читачів такі вказівки дуже корисні і зберігають час, якого в них небагато, для читання найкращих книжок. Разом з сим в кожній бібліотеці мусять збиратися по бібліографічним

місячникам („Книгарь“, „Бюлетень Полтавського земства“, „Рідна Вільна Школа“ і др.) рецензії на нові книжки. Коло кожної бібліотеки має бути гурток для завідування бібліотекою; він складається з бібліотекаря, вчителя, представника тієї організації, яка заклала бібліотеку, (чи „Просвіта“, чи земство, чи яка друга) і представника від селян, звичайно з тих, що користуються бібліотекою. Сей гурток збирається щомісяця, обмірковує по зібраним рецензіям,—які книжки цікаво замовити, дбає про матеріяльне забезпечення книгозбірні і про лад в ній, про те, щоб були дрова, світло, гроші на платню бібліотекареві і т. и.

Крім інвентаря та систематичного каталога, потрібно ще постійно стежити за рухом книжок і за смаком читача, для сього існують формуляри книжок і формуляри читачів.

Формуляр читача.

Прізвище, ім'я.

Скільки років.

Звідки приходить (за скільки верст).

Національність.

Коло якої праці стоїть.

Яка освіта.

Коли записався до книгозбірні.

Коли покинув.

Через що покинув.

Інвент. № і заголовок узятих книжок.	Коли взив.	Коли повер- нув.	Інвент. № і за- головок узятих книжок.	Коли взив.	Коли повер- нув.
№ 1248 В.	1918 р.	1918 р.			
І. Угратка. Лісова пісня.	5/II	7/II			

Перший показує, оскільки та або друга книжка має популярности і скільки вона обернулася за рік межі читачами. Формуляр читача дає багатий матеріал за-для знайомства з індивідуальними нахилами різних читачів що до читання. Крім того ці записи допомагають бібліотекареві стежити за вчасним поворотом книжок. В американських бібліотеках таких формулярів не ведуть. Там—одна мета, аби читачі більше книжок начитали. Вихованість американського громадянства забезпечує і цілість книжки і її своєчасний поворот. Але в наших умовах життя нам дуже бажано як найближче стати до читача, упевнитися, яких саме книжок він потребує і чим мусимо ми його найкраще задовольнити. Через се й обидва формуляри—книжки й чи-

тача бажано вести по бібліотеках, найбільше—по нових. Разом з сією щоденною працею, бібліотекар у кінці року має складати справоздання про річне життя бібліотеки і може використувати або ні (за браком часу) сі самі формуляри. Крім того бажано, коли читач повертає книжку, розпитувати його про те вражіння, яке вона на нього зробила, і на формулярі книжки ставити або+або—. Звичайно, і справоздання покажуть, які книжки більше вподобалися читачам, але згадана вище ознака ще додає певности. В справозданні маємо відповідь на такі питання: що то за бібліотека по своїй організації, по складу читачів, по кількості книжок; скільки було читачів якого віку, якого стану (робітники, ремісники, хазяйки і т. и.); з яким освітнім цензом; звідки приходили по книжки, чи з того самого села, чи з других, на якій далечині, скільки всього видано книжок по відділам; скільки днів працювала бібліотека і читальня на протязі року. Нема чого й казати, що бажано всі справоздання робити по єдиній формі, щоб їх легше було зводити до купи. Така робота бібліотек справді може мати велике значіння. Але для сього бібліотек мусить бути багато, щоб наш край укrywся як найскорше цілою сіткою їх. І сі бібліотеки мусять існувати не „при школах“ а самостійно, яко культурно-громадська організація, яка допомагає школі, але має свої більш широкі завдання. Коло закладання бібліотек і читалень мусять з'єднати свої матеріальні засоби і земства й кооперативи і „Просвіти“ і інші культурно-просвітні організації. Державний уряд має широко субсидувати і організовувати постійні курси для підготовки найкращого кадру бібліотекарів. Тепер 1 бібліотека приходиться на 164 в. і обслуговує 7.446 мешканців (в Єлисаветградському повіті по справозд. Земськ. Управи за 1910 р.), або (в Валуйському на Харківщині) 1 на 34 в. і 2.116 мешк.; при таких умовах бібліотеки будуть „яко глас вопіючого в пустині“. Можливий район для користування книжками,—то є 4—5 верст, але ще краще, щоб кожне село мало свою бібліотеку-читальню, дбало-б про її розвиток і використовувало-б її як найширше.

Про плян організації сітки бібліотек уже дбали де-які земства і до війни, дбають і тепер наші південні—Подільське і Херсонське. До війни краще других розробили сей плян Харківське і повітове Дмитровське (Московської губ.) а також і Уфимське. Звичайно, їх кошториси не підійдуть під наші сучасні рахунки, але нариси організації цікаві. В платному помешканню вони визначали на кожну бібліотеку від 600 крб. на рік до 850. Щороку одкривати по 2 книгозбірні на повіт і 2 мандрівні по 25 крб. кожна. Сітка визначена на 10 ліг, кошти навіпіл дають губерніяльне й повітове земство, так, щоб одна районна бібліотека прихо-

дилася на 15.000 мешканців; і ще при кожній школі одна невеличка бібліотека. Усі бібліотеки мусять бути безплатні. Завідує ними Рада з попечителів, обрана земськими зборами, Рада складається так: по одному представнику від сільської громади і від волосної, від дорослих читачів (2 на 100 чит.), від учителів району. Обірають Раду на 3 роки.

VII.

Народні читання і виклади.

Книжка, звичайно, має велике значіння для освіти і молоді й дорослих людей; але для тієї маси безграмотного люду, який живе в нас по селах, потрібна не книжка, а живе слово, і воно для позашкільної сучасної освіти має надзвичайне значіння, навіть, можна сказати, більше ніж книга і має вбратися в різноманітні форми, простіші й складніші, в залежності від розвитку слухачів, починаючи від так званих „народних читань“ і кінчаючи викладами в Народних Університетах. Довго колись народні читання були єдиним засобом для освіти дорослого люду, але за останні часи їх занедбали, виставляючи на першу чергу виклади, лекції по різних науковим галузям, курси. Але не всі ще досить підготовлені до наукових викладів. Читання зацікавлюють, одних наближають до книжки, других заохочують вчитися. Пругавін, відомий колишній діяч по народній освіті, каже: „Публичні народні читання широко організовані можуть стати дуже могутнім фактором народної освіти й морального розвитку. Ними можна впливати на найтемнішу масу народу, для якого недоступна ані книжка ані взагалі друковане слово“. Народні читання вимагають найменше часу й клопоту, щоб їх улаштувати. Се перший крок для утворення настрою і змагання до науки, перший вступ до ширшої освітньої організації. Вони можуть носити або епізодичний, або систематичний склад, можуть вестись або самостійний курс, або jako додатковий чи до шкільної науки, чи до другої форми позашкільної освіти—напр., до вечірних і недільних шкіл. Вони можуть бути і літературні й наукові. Вони мають ту психологічну принаду, що об'єднують усіх в одному переживанню. Вони мусять бути jako мога популярні, завдання лектора—зрозуміти інтелектуальний стан своєї аудиторії і захопити її своїм викладом: ми кажемо „викладом“, хоч ся форма зветься „читанням“, але по книжці вести їх можна тільки тоді, коли вони мають літературний зміст, бо твір митця не можна переказувати своїми словами. Тільки невеликі твори—казки,

легенди, які-небудь коротенькі художні оповідання можна на пам'ять казати, оскільки можна ближче тримаючись до тексту. Що до науково-популярних творів, то їх обов'язково треба викладати живим словом,—тоді вони будуть куди цікавіші для слухачів. Кожне наукове читання вимагає наявних знарядь для кращого пояснення предмету, навіть літературні читання роблять значно міцніше враження, коли вони робляться в супроводі лихтаревих малюнків. Московський статистик Петров робив анкету по народним читанням і наслідки її можуть упевнити, що чарівний лихтарь значно підвищує вплив читання, тільки треба дбати про те, щоб се не обертало переведення його в одну розвагу, коли слухачі не цікавляться змістом, а лише малюнками. До читань по природознавству крім малюнків треба додавати експерименти (спробунки), робити разом зі слухачами різні спостереження. За-для географії окрім лихтаря дуже добре мати кінематограф, щоб показати побут, природу чужих країв і народів, життя на дні моря, працю фабрик. Але першою умовою корисних наслідків таких читань—то є: добре знання аудиторії і планомірно переведені читання. Потрібна нарада лекторів цілого району; вона виробляє програм читань так, щоб вони розпадалися на окремі цикли по 5—6 читань, і щоб на ці теми вже були прислані діапозитиви й лихтарь, так що, поки в одному пункті читаються географічні читання з відповідними малюнками, в другому провадяться історичні теми теж з малюнками і потім ними обмінюються. Так само і з кінематографом. Найкращий період для читань то є—з 1-го жовтня по 1-е квітня. При добре налагодженому порядку можна провести 24 читання, читаючи що—тижня, але звичайно виходить не 24,—а 15—18 читань. Багато перш за все так зацікавити одразу аудиторію, щоб вона вже не мінялася за цілий цикл читань, бо щоразу різна аудиторія втрачає всяку систематичність. Цикли мусять складатися з різних наук: 5—6 читань з історії, 4—5 по географії, по природознавству. Кожний цикл має дати щось найголовніше закінчене; не треба одразу розпочинати цілий курс історії від Володимира до гетьмана Скоропадського, а тільки виразно розказати про той або другий момент історичний, ту або другу низку географічних з'явищ. Можна провадити одночасно два курси—один науковий, другий літературний,—бо мистецькі твори добре впливають на виховання морального почуття. Можна давати окремі літературні читання з різних письменників, об'єднуючи їх тим або другим питанням, або—історично-художні читання додаткові до історичних, або твори одного письменника, щоб ознайомити з ним,—розказати його біографію. Так само до географічних читань додавати етнографічну белетристику. Потрібен широкий плян, щоб одразу захопити слухачів, по-

озна-
ь до
ково
ці-
на-
лі-
оли
ов-
ан-
рь
те,
ли
до
ти
ні
е
х
е
:

знайомити з чимсь далеким, новим, цікавим і потім звести все до єдиного, порівняти з своїм, знайомим. Або, навпаки, можна розпочати від рідного, близького й потроху вести слухачів далі в невідомі краї, до незнайомих з'явищ і чужих людей. Звичайно, кожна аудиторія може вимагати різного змісту, не можна виробляти одноманітного програму, однакових засобів для переведення читань; тільки скрізь бажано додержуватися загальних принципів позашкільної освіти, щоб жива участь у справі була і з боку лектора і з боку слухачів, не треба, щоб воно так діялось: „ми“ читали—„вони“ слухали, не треба пасивності, а зараз має йти живе спільне й індивідуальне переживання, потрібна активна переробка слухачами того матеріалу, який дається читаннями, треба викликати критичну думку, навести на порівняння. Вражіння від читань зводити до купи, щоб усі вони освітлювали один цикл другим, щоб на поміч слухачам грамотним приходила бібліотека, щоб самостійне читання поширювало ті окремі цикли знання, які освітлюються на читаннях. Взагалі селяне й робітники страшенно журяться своєю темнотою і радіють, коли їм справді подають відомості, які або дають їм корисні практичні знання, або освітлюють їм їх оточення, умови громадського життя. Їх усе цікавить і незрідка від дорослих людей почуєш сказані з запалом такі слова: „хотів-би вчитися завше, всьому, до самої смерті“. Дуже часто йдуть суперечки межи організаторами,—чи робити читання загально-освітнього змісту, чи більш практично-утилітарного або реалістичного. Але се суперечка зайва, бо трудно темній людині без загальної освіти спинити увагу на якихось спеціальних знаннях. Звичайно, потрібне природознавство, бо воно тісно зв'язане з сільсько-господарською працею, але так само потрібна й історія, бо вона освітлює свідомість своїх громадських обов'язків. Народні читання по літературі теж необхідні, бо вони впливають на людині почуття, а їх пробудження необхідне щоб виховати чулу людину, громадянина в високому значинні слова; не даремно Ніцше каже: „тільки дякуючи любові, дякуючи тим ілюзіям, які утворюються в атмосфері ласки, чоловік може жити справжнім людським, а не звірачим життям. Чим міцніш людина зв'язана з своїм часом, тим міцніш і гарячіш вона кохається в життя і ставиться добре до людей, тим більше можна бути певним, що вона правдивим інстинктом завше найде певний шлях в життя і навіть боротися з різними перешкодами вона буде культурно-людяними засобами“. Щоб виховати таких людей, ми поки—що маємо лише один засіб позашкільної освіти—мистецтво, і найбільша сила в мистецтві за-для темного люду,—то є мистецьке слово,—себ-то художня література. Для неї не треба шкодувати часу, але треба й використовувати її

як найкраще: читати треба добре, вміти зробити вражіння, потім робити вмілі запитання до слухачів, повернути їх думки на те, або друге людяне почуття, людяний вчинок і без сантиментальності доводити слухачів рядом читань до зрозуміння того, що життя вимагає від нас братерства, згоди, а не жорсткого самолюбства. Треба в курсі читань звернути увагу на наші почуття до родини, до громади, до рідного краю. Коли є можливість розбити читання на 2 роки, то можна триматися концентричного методу і, починаючи з найпростіших оповідань з селянського побуту Марка Вовчка, Грінченка, Бордуляка, І. Левицького, М. Левицького, Д. Марковича,—на другий рік зупинитися на Мирному, Коцюбинському, Винниченкові, Стефаникові, де вже брешуть складніші і психологічні й громадські мотиви; великі твори на другий рік провадити на де-кількох читаннях, або читати характерні уривки, а весь твір дати на хатне читання гуртків, маючи неодмінно 3—4 примірники таких творів, і потім, на загальних зборах всіх слухачів, розбиратися в усіх побутових і моральних подробицях твору. Треба конче, щоб до таких класичних творів як—Мирного „Хіба ревуть воли, як ясла повні?“, Коцюбинського „Дорогою ціною“, Винниченка „Краса і Сила“,—були діапозитиви, або кінематографічні фільми; що до техніки переведення читань з лихтарем, чи з кінематографом, то можна вживати різних засобів: або все прочитати чи розказати одразу, щоб не розбивати вражіння, і тоді показати малюнки, і при тому самому додавати пояснення, або викликати слухачів, щоб вони давали сі пояснення. Можна так робити на літературних читаннях; але в науково-популярних, навпаки, треба просто показувати і оповідати про все те, що видно на діапозитиві чи на фільмі, але з фільмом се не так просто, бо її не можна зупинити на тому, що вимагає звернути особливу увагу слухачів, так що треба спочатку закінчити оповідання та всі пояснення, а тоді пускати кінематограф у роботу. Так і з другими науковими викладами. Треба також, щоб усі знаряддя були добре знайомі викладачеві. Лектором або викладачем на читання треба закликати особу не менше як з середнєшкільною освітою, бо при викладах в бесідах можуть виникнути не передбачені питання і лектор мусить на всі дати відповідь. За лекції може він мати або постійне утримання або платню від лекції. До сього часу найкраще провадили народні читання самі народні вчителі й дуже часто не мали навіть за се ніякої додаткової платні. Але се не може бути, як загальна засада, коли широко ставити народні читання. Їх має провадити або бібліотекар, або спеціально до сього закликає людина. Вона може вести читання разом в двох пунктах найближчих сел, провадячи їх по три дні в одному й по три в другому.

Так само як від бібліотекарів, так і від лекторів народніх читань вимагають завше можливо широкого справоздання про переведені читання. Такі справоздання дають змогу земствам, городам і др. просвітним організаціям висвітлити собі, чи дає ся організована форма бажані наслідки і в чому ще її дефекти. Подаємо форму справоздання, яка вживалася вже по земствах.

Де саме провадилися читання? (Місто, село, волость, район).

Скільки мешканців у районі?

Де міститься аудиторія?

Хто організує читання?

Хто їх веде?

Чи організовані після читань бесіди? Пишменні праці?

На скількох читаннях?

Чи вживають лихтарь? Кінематограф? До яких читань?

Яке вживають освітлення?

Хто керує лихтарем? Кінематографом?

Хто їх присилає? Чи організація має власні?

Скільки переведено читань?

Коли провадилися, чи в вечорі чи в день?

За який період? Чи по неділях, чи по буденних днях?

Скільки було слухачів? Чоловіків? Жінок? Дітей? Підлітків?

Як здалека приходили?

Скільки яких читань було?

Дітей.		Підлітків.		Дорослих.		Усього.	В тому числі.				Приходять.			
Хл.	Дів.	Хл.	Дів.	Чол.	Жін.		Грамотн.		Неграмот.		З того-ж села.	За 1 вер.	З 3 вер.	Далі.
							Чол.	Жін.	Чол.	Жін.				

Крім такого загального справоздання, треба вести записи по кожному читанню окремо,—на картках. Щоб контролювати й розробляти працю з читанням активно з слухачами, їм можна роздати такі картки з запитаннями, або можна написати їх на таблиці (клясовій дошці), щоб вони їх назавше списали собі у зшитки. 1) Про що розказували або читали? 2) Які були картини, які спробунки? 3) Коротко перекажіть зміст читання чи оповідання. 4) Чи воно вам подобалось, чи ні? Чим саме? 5) Яка особа і які її вчинки вам уподобалися, а які ні? 6) Що хотів сказати сим твором автор і на які думки він вас навернув? 7) Що ви пізнали

з читання? 8) Чи ви все зрозуміли? 9) Що залишилося для вас незрозумілим? 10) Які книжки з тих, що лектор раєв вам по сьому питанню прочитати, ви вже читали?

Село, де було читання?

Коли було читання?

Хто читав?

На яку тему? Чи з лихтарем? Чи з кінематографом?

Скільки було слухачів?

Звичайно, ся картка є лише загальний зразок, кожний лектор для кожного свого оповідання може ставити другі питання, але яка небудь постійна схема питань мусить бути, щоб слухачі до неї призвичаїлися. Бажаю, щоб для літературних тем ставилося ще одно питання: чи в вашому життю, серед вашого оточення, вам траплялися подібні люди, подібні вчинки, випадки? Коли траплялися, то просимо розказати...

Перш ніж переходити до других форм позашкільної освіти, цікаво зупинитися на де-яких справозданнях за колишні народні читання, щоб зрозуміти, як обережно треба вибирати матеріал літературний, щоб не поспувати справи, не одбити слухачів. Взагалі прості люди люблять, щоб їм читали. На Полтавщині дуже часто можна побачити, як по різних кутках села збереться гурток і поважно слухає свого-ж таки читця на призьбах, на колодах? По де-яких селах проявлялися навіть платні читці, які з своєю книжкою або газетою обходили базар і за читання збирали хто що дасть. В Катеринославі до однієї чайної приходив босяк і чудово читав по своєму вибору. Бувають охотники—читці й по фабриках. По рудниках инший раз опановує таке захоплення, що читають по ночах гуртками, по буднях. Взагалі в будень після роботи шахтарі дуже прихильно ставилися до читань. Як що траплялося цікаве, по 4—5 годин сиділи й слухали з невтомною увагою. „Тяглось се кілька літ і адміністрація копалень чи знала, чи не знала, а не втручалася в нашу справу“, пише вчитель: „і ніхто з робітників не доніс про наші нічні збори, ніхто з них також не дивувався, коли бувало зачнеш здалека дзвоник—їде степом становий! то я з книжкою тікаю в хату. Але замре дзвоник і я знов вертаюсь до моїх слухачів, що чекають мене, і тягнеться далі мое читання“!

Селян трудніше захопити читанням аніж шахтарів чи робітників мійських, та й смак у них ріжний. Старі селяне більш за все шанують релігійний зміст, ставляться як до святощів:—прочитай нам отсю, каже було старезний дід і протягає засмальцьовану подерту книжку „Життя“. Босяки й робітники ставляться негативно до сих книжок. Життєві оповідання слухають всі добре, коли з їх побуту: „а як-же“, кажуть: „таке-ж і при мені було.—Як би сю книж-

зу раніш прочитали мені, ніколи дочки на фабрику не пустив-би“, казав мені один дядько, як я дочитав „Бурзачку“ І. Левицького. Що до казок, то тут теж різні авдиторії різно ставляться; одного разу читав я на ганку невеличкому гурткові казку. Іде повз нас дідусь. „Діду Семене, куди йдеш? запитуємо.—У двір до пана, землю брати.—В конторі ще немає нікого, сідай до нас, послухай казку.—Сів дід слухати, а далі каже: „Тут таке життя—плакати хочеться, дітки мруть, скотина падає, хліб не зародив, а ти—казку читаєш! Мабуть смішна, хай молодь слухає. Казка годиться дітям, молоді, а нам старим гріх ними бавитися. Зоставайтеся здорові“.

Але по лікарнях дорослі москалі було завше радісно гуртом читали рідні казки. Треба вміти читати чи оповідати виразно, ясно, як один з моїх слухачів казав: „А я от що скажу вам, люди добрі: може де-хто з нас і не втямив-би чого небудь, як би не таке читання. Ще-ж треба міркувати, яким гласом прочитано. Вони-ж так читають, як казку кажуть, ніби й не з книги“. Отсе найкраща похвала лекторів.

VIII.

Вечірні школи.

Народні читання не вичерпують тих форм і засобів, в яких позашкільна освіта користується словом. Слідом за ними йдуть виклади, лекції, які проваляються і при вечірних школах і при Університетах Народних. Вечірня школа—то є, разом з бібліотекою, один з найпотрібніших засобів освіти молоді й дорослих людей. Ми вже бачили, якого великого значіння надають їм в Англії. У нас, де така сила неграмотних, вечірні школи відіграють ще більшу роль, бо темна ще робітнича маса може лише користуватися вечером, щоб вийти на шлях свідомости.

Сі школи можуть бути різних типів: 1) школи грамоти — за-для безграмотних та малограмотних; 2) недільні — з різних груп і типів; 3) повторно-додаткові, які можуть прийняти ще й програм підготовчий до середньої школи; 4) фахові професійні; 5) вечірні вищі школи — або Народний Університет. Всі вони хоч і звуться школами, але цілком належать до позашкільної освіти, — бо вони, як правдиво каже Мединців: „не ставлять собі завданням нагороджувати знання систематичні, а лише — поширити інтелектуальний обрій людини, підвищити її загально-культурний розвиток; всі вони збудовані на широкій самодіяльності учня, на змаганні відчинити перед ним ту завісу, яка затуляє

темній масі світло науки, збудити в учневі любов до знання, зацікавленість і навести на шлях самоосвіти“.*) Разом з тим, сі позашкільні організації повинні ніколи не забувати, що вони мають діло з дорослими людьми, які потребують громадського виховання і через се в тих школах постійно треба звертати увагу на громадянські обов'язки, вияснити питання громадського життя. Крім того, по сих школах не може бути сталого одноманітного програму: кожна місцевість, всякий колектив може що-року вимагати різних наук, різного типу шкіл. Крім того, і метод сих шкіл має чим відрізнятися від постійних програмово-сталих. Вечірні школи страшенно обмежені часом, кожна хвилинка дорога, — тут треба за годину дати можливо ясний закінчений виклад, можливо більше дати знання в навчанні і як найкраще викликати активну думку, самостійну творчість учнів. Можна не давати послідовного курсу, а треба зацікавити, гарно характеризувати різні періоди, напр., історії, різні яскраві з'явища географії, дати головні граматичні правила мови й познайомити з видатними творами krásного письменства. Але сього ще мало: треба, щоб сі знання не мали виключно теоретичного характеру, треба зуміти надати їм життя, зробити їх близькими для учнів: історію почати з якого-небудь історичного пам'ятника місцевого, географію зі з'явищ теж місцевих, мову вияснити на прикладах народних приказок, пісень і т. п.

Що до недільних шкіл, то вони тепер майже не організуються, бо всі розуміють, як мало можна зробити за такий невеликий час. Але до сього часу недільні школи по містах мали значіння для наймичок і наймитів, яких не дуже охоче відпускають у буденний вечір до науки. Сей тип шкіл виробив собі окремий прискорений темп учення, при якому неграмотні учні за 6—7 лекцій навчаються читати. Для сього звичайно треба викликати в учнях активність, гаряче бажання освіти теж багато допомагає. Кожна лекція проводиться з великим напруженням уваги і за тиждень кожний учень, як ні занятий він чи працею, чи господарством, — а знайде час повторити вивчене, заглянути в те, що завдано вчителем на ту неділю. Такий-же інтенсивний метод навчання грамоти треба вживати й у вечірних школах, бо й там маємо діло з дорослими учнями. У них — час не жде, їм бажано як наскоріше навчитися сій первісній техніці, щоб потрапитись до книжки, надолужити втрачений час і здобути потрібну освіту. Грамота, читання й письмо, як для неграмотних, так і для малограмотних мусить проводитися на перших годинах, як тільки зійдуться; всі учні мусять бути поділені на групи, щоб ні в яким разі один другому

*) Див. „Е. Н. Медведев: Вейшескольное Образование“, стор. 170.

не заважав і не затримував руху праці. Перші 2 години так і проходять у працях різних груп по грамоті й по арифметиці. Остання 3-я година призначається для викладів і для бесід. Жадна школа для дорослих, ані вечірня, ані недільна, не може обходитися без таких загально-освітніх викладів, їх треба вести й по літературі, читаючи та обмірковуючи гуртом найкращі літературні твори, і по різних наукових питаннях; позаяк кожна вечірня або недільна школа в місті або на заводі провадить свій освітний курс не більш як два роки, а селянські, як показав колишній досвід — за 1 рік (бо селяне не приходять на другий рік), то так і треба розраховувати свій матеріал, щоб учні мали щось певне; так, на 1-й рік можна призначити ще природознавство й географію, крім літературних читань (які мають моральний вплив), а на другий рік — історію. Дуже бажано, щоб у недільних і вечірніх школах знаходилося 1—2 години для хорового співу. Се має входити в усі типи шкіл, бо се впливає на естетичне виховання й утворює моральний піднесений настрій. По деяких місцевостях, де є змога, або особлива потреба за-ради пануючого в місцевості кустарного промислу (ганчарство або ткацтво), бажано заводити науку малювання на ґрунті розуміння національного орнаменту і сполучення різних фарб. Початкову арифметику треба провадити так, щоб учні навчилися рахувати на рахівниці, складати всякі рахунки, — се дуже потрібно для життя. А на 2-й рік треба конче давати знання по геометрії, по землемірству, щоб уміли без землеміра певно виміряти й свою селитьбу й поле. Все се єднає теоретичну освіту з практичним використанням свого знання, — а се значно підвищує цікавість і увагу до науки. Виявляється на очах учнів; що справді „наука в ліс не веде“. Такий то тип навчання уявляють собою недільні й вечірні школи. Але їх елементарна наука ще не задовольняє всіх: є й такі грамотії, що хотіли-б досягнути всю середню школу, а звідти „Бог допоможе“ й до університету. — Вимогам сих осіб відповідає тип підготовчої середньої школи, яка своїми-ж таки прискореними методами дає учням за короткий час — 2—3 роки — всі знання гімназії. Тут теж треба додержуватися відповідного для дорослих методу навчання.

Такі школи — або підготовчі курси до сього часу існували майже лише по містах, де робітники дуже зацікавлені освітою, але не мають змоги вчитися по гімназіях. Всі школи вираховано на 3 роки з 20 годинами науки на тиждень, приймаються лише такі учні, що вже скінчили початкову школу. В них проходять всі науки гімназіяльного програму та ще й другі, додаткові (мова, математика, історія всевітня й українська, географія, природознавство, — особливу увагу звертають на фізику і хемію, такі потрібні

для робітників науки, політичну економію, юридичну науку що до складу держави і до прав особи й громадянства). Професор Краснов пише, що „на таких робітничих курсах у Харькові бувало що року до 1000 учнів; з них вийшли такі, що повитримували іспити за 6 клас реальної школи, були и такі, що витримали іспит за весь гімназійний курс; а один—то вже вступив до університету й виявляє великий хист до науки; а 5 літ тому він тинявся по вулицях Харькова, заробляючи тим, що шибки в вікна вставляв, і ледве міг своє ім'я написати“.*) Бажано, щоб такі курси організовувалися не лише по містах, а й по заводах, переходили й на села; але, звичайно, там вони скоріш перейдуть у школу типу Данських шкіл, їх можна закладати одну на район і мати при них неодмінно бурси або інтернати і, крім загально-просвітнього курсу, провадити ще окремі фахові класи підготовчі до сільського господарства, або до якого иншого пануючого в місцевості промислу. Поки таких шкіл немає, дуже бажано заводити курси для селян теж в одному якому-небудь пункті району, провадити їх 2 роки, а далі переводити в другий пункт, а в першому пункті організувати добру бібліотеку, поставити коло неї освіченого бібліотекаря, щоб заохочував до читання і тим підтримував наслідки курсів.

Для таких курсів звичайно потрібен не один лектор, а кілька,—через те вони так помалу розвиваються по селах. Але тепер, коли по наших селах ширяться селянські гімназії, коло яких збираються цілі гуртки вчителів, взагалі інтелігентних діячів, — можна сподіватися, що разом з сим поширяться й організація селянських Народних Університетів. Та сама молодь, що утворює середню школу для селянських дітей, може найде в собі силу й завзяття — організовувати для їх батьків і дорослих сестер, братів таку потрібну школу вищої й середньої освіти на принципах і по методах позашкільної освіти. Звичайно, кожна форма позашкільної освіти лише тоді може бути корисною, коли вона виникає з вимог самої людности, а не нав'язується їй згори, збоку. Але мабуть і тепер найшлися-б уже такі села й містечка на Україні, де місцева людність радо-б ішла на зустріч організації вечірних середніх шкіл — Селянських Університетів.

А склад їх програм буде такий, якого вимагатиме розвиток слухачів, а сей розвиток можна вияснити лише анкетною, яку пускають межі слухачами коли вони ще тільки записуються на лекції; анкета вияснює: якого віку слухачі, якого освітнього пензу, якого стану робітничого, який час припадає їм найкраще до науки; коли се вияснено, тоді ор-

*) Див. — Краснов: Харьківські курси для робітників. 1908 р.

ганізатори збирають лекторів, умовляються що до програму і розпочинають справу. Кожний виклад мусить бути систематичним і закінченим. На кожну науку не може припадати більше, як 5—10 годин. Так в дуже гарно організованому Кубанському Університеті в Катеринодарі в 1907 р. так складалася програма: 9 лекцій по природознавству, 11 по медицині, 11 по історико-філософським наукам і т. ин. За браком вільного часу у робітників народні університети додержують майже всі самого лекційного засобу навчання, не контролюючи знання слухачів, не вимагаючи від них ні хатніх праць, ні іспитів. Але дуже бажано внести де-що обов'язкове в роботу слухачів, бо без цього і лекції не матимуть таких корисних наслідків. Бажано прийняти поради відомого педагога Н. В. Чехова, який радить, щоб: 1) слухачі складали конспекти лекцій і подавали їх (можна анонімно) професорам, 2) щоб слухачі зверталися до професора за поясненнями по тим питанням, які для них залишилися темними, 3) щоб слухачі подавали професорам картки з ріжними запитаннями і щоб кожний професор визначав години для окремих бесід. Бажано також, щоб були визначені легкі питання—тези,—на які слухачі за рік мусять написати роботу; і, взагалі, кожний професор має вказати слухачам повну бібліографію по своїй науці, бібліографію книжок простих, наукових, які поширюють ті знання, що дають самі лекції...

Внутрішню організацію Народних Університетів добре вияснює московський діяч Сиромятніков. „Народний Університет, каже він: не шкільна, а освітня організація, він не „вчить“ своїх слухачів а лише пропонує їм знання, не питаючи, що вони від нього візьмуть і для чого ними знаннями скористуються. Роля лекторів—пасивна, але аудиторія має вся виявляти активність, кожний слухач бере що хоче, захоплюється тим, що його в той час найбільше цікавить. Се вільна школа, з вільними слухачами, з вільним складом наук. Ся вільна школа не має обов'язкового програму; вона дає лише могутній заклик до самонавчання і на сей заклик палко реагує ріжноманітна аудиторія Народного Університету,—і юнак літ 14—15, і старі слухачі літ по 50—60, і студенти і наймити. Він для всіх рідний, близький, він єдиний вихід із темряви, можливий для вбогих людей, які мусять весь рапок працювати для шматка хліба. І перший наслідок слухання тих вільних викладів то є у слухачів пекуча свідомість своєї темноти, свого абсолютного незнання. Слідом за сим іде не менше пекуча жадоба „знати“, знати все. Сиромятніков висловлюється проти безплатности Нар. Унів.; плата мусить бути, але не однакова, бо не однаковий і склад слухачів: для робітників не вище 10 коп. одноразових; 2—4 крб. за цілий цікл лекцій; для заможні-

пих слухачів можна плату підняти до 20—30 коп. Безплатність небажана, щоб не ставити вищу освіту на ґрунт благодійности, а також і для того, щоб її більш шанували, щоб не було серед слухачів таких „праздно-любопитствующих», які випадково заглядають в Нар. Унів., не маючи з ним нічого спільного. Абонементні картки мають за себе те, що се утворює групу постійних слухачів, яка стала постійно приходять на лекції і найкраще працює.

Для організації Нар. Унів. бажано, щоб існувало таке товариство, яке вже і дбало-б весь час і про педагогічну і про матеріально-господарську частину справи. Про педагогічну дбає окрема Рада з членів товариства, Сі товариства можуть мати субсидію від уряду, але бажано, щоб Нар. Унів. розвивалися по змісті вільно і цілком на громадському ґрунті. В Петрограді в завідуванні Нар. Університетом брали участь члени різних професійних спілок. Бажано, щоб на всіх заводах і фабриках були організовані вечірні курси, які помалу можуть стати справжніми Народними Університетами.

Що до спеціальних курсів, то вони поки-що в позашкільній освіті не мають певних форм. Вони можуть бути додатковими при загально-освітніх курсах, напр.,—в місцевості, де багато лісу,—на Волині, в Чернігівщині,—бажано, щоб по вечірних школах викладалось, як краще доглядати лісу, і був-би шматок землі, де б можна було на практиці показати де-які елементарні заходи що до лісництва; хоч вчені агрономи і не визнають таких примітивних засобів ширення освіти, але життя їх конче вимагає. Так само, де панує ганчарство—треба на лекціях хемії познайомити слухачів з найкращою поливою, найкращими фарбами і т. ин. Що до вищої спеціальної освіти, то в містах, де є багато робітників, організують так звані Народні Політехники, де робітників знайомлять з різними фаховими працями—електротехнічною, слюсарною і др. на ґрунті наукового освітлення. Така Народна Політехника організується в Києві гуртком лекторів Політехнічного Інституту для робітників росіян,—бо всі виклади поки-що читалися на російській мові.

Ми оглянули майже всі форми вечірнього навчання словом і бачимо, яку велику силу воно має для найпопулярніших викладів науки. Але сям не обмежується його роля і значіння в позашкільній освіті; за останні часи воно добрало ще великої сили для розвитку естетичного почуття в широких масах народних.

IX.

Естетичне виховання.

Ми не мусимо жахатися й дивуватися пануючому в наш час страшенному егоїзмові людей. Люди неначе згубили всяку єдність межі собою, всяку спільність життя. Занадто мало давалося їм не тільки культури й освіти, а ще й такого виховання, яке б викликало якісь спільні почуття, яке б давало ключ до чужої замкненої душі. Таким спільним почуттям є почуття краси, таким ключем до розуміння чужої душі є мистецтво,—а воно було цілком занедбане в старій колишній педагогіці. Щоб не дати вмерти всякій людяності, щоб розгорнути всі заховані в душі духовні скарби, треба звернутися до мистецтва: — воно розкриває перед нами чужі радощі і вчить нас співчувати чужій журбі, вчить нас плакати від неї, і від сих знайомств з чужими душами наче шириться і росте наше власне серце і багатіє від розуміння чужих емоцій. І люди до сього часу чужі—таємні для нас, стають близькими для нас і нам хочеться взяти в свою душу всю ту красу добра, яку ми побачили в чужій душі, нам хочеться стати якимось вище буденних потреб, бажається ще раз пережити захоплення красою, і в сьому захопленню почувати себе не самотнім, а з'єднаним з другими людьми одним чудовим захваленням. Утворюється особливе—естетичне відношення до себе, до людей, до всього оточення. Це наближає чоловіка і до етичної свідомості й до особливого майже релігійного захоплення. Оскільки потрібна для розуму освіта, праця всіх сил розуму, остільки естетичне виховання для морального розвитку, для розвитку душі, гуманного почуття межі людьми. Треба разом з навчанням різних наук розвивати естетичне почуття, давати людині змогу розуміти красу художнього слова, пісні, малюнка, статуї. Позашкільна освіта мусить дбати, щоб естетичне почуття в народі нашому ширилося якомога більше, бо сам народ український дуже талановитий. Він утворив таку чудову музику, яка ставить його високо межі другими народами; він уславився своїми творчими виробами, він має свій власний будівничий стиль. Неволя й темрява припинили його творчу продуктивність, але сили творчі залишилися і їм треба лише дати свідомість, викликати те почуття краси, яке з давнього часу було джерелом його творчості. Звичайно, такий вплив можна лише робити в дитячих школах, коли всі духовні сили в стані розвитку, але й та молодь, яка складає найбільшу частину учнів і слухачів позашкільних інституцій, вона як-раз в періоді розквіту творчих думок і естетичне виховання чимало тому сприятиме.

Естетичне виховання має велике значіння в боротьбі з хуліганством парубочим і з половою розбещеністю. Сучасне життя зруйнувало всі етичні підвалини, народ наш систематичним знищенням його культури втратив зв'язок з своїм минулим і зневірився в майбутньому, не ждучи ні-звідки ні втіхи, ні надії, він впадав в апатію що до добра і до зла. В такі часи невтримана молодь, не маючи ані стерня, ані компаса, звичайно хапається жити якомога більш розбещено, щоб взяти від сучасного життя найбільш грубої насолоди. Ся розбещеність труїла фізичне здоров'я і спустошувала душу: усі і кожний з молоді почував себе страшенно самотнім, відірваним від усього свого оточення. Естетичні вражіння об'єднуючи молодь можуть стати певним ґрунтом для закладання усяких гуртків, які складають хори, організують вистави, разом з такими конкретними завданнями вони мусять ставити собі і ідеально етичну мету—взаємної допомоги в напрямі етичного самовиховання. „Heilig ist die Jugendzeit“, казав Уланд, але святі ці молоді часи, коли вони ведуть не в безодню розпусти, а виводять на шлях піднесеного почуття чести, шляхетного самоутримання. За-для організації таких гуртків молоді треба попрацювати кожному діячеві позашкільної освіти і тут естетичні завдання мають велике значіння.

Естетичне виховання складається з цілої низки вражінь, які утворюють суцільну атмосферу краси, де немає місця ані для бруду, ані для злого,—тут, де настрої краси мимоволі зливаються з настроєм добра і правди. Ми вже казали раніш, що бібліотека мусить бути вбрана по змозі гарно, щоб скрізь було чисто, на стінах були портрети, малюнки, рушники, квіти на вікнах; того самого вимагаємо і для всіх тих помешкань, де провадиться позашкільна освіта і сам лектор мусить бути в чистому вбранні. Засобами для естетичного виховання суть у першу чергу—пісня, музика. Шопенгауер справедливо каже, що музика то є „омовеніє душі“! Лесгафт казав, що вона „одчіняє двері до ідеалу“. Музика викликає глибоко в нас змагання правди, зусилля стати кращим, злитися з людьми в одному братерському єднанні. Музика є саме демократичне з мистецтв і разом з тим саме високе. Народ, який склав такі музичні твори, як наші пісні, може дати багато для загальної світової культури. Але треба сей „дарунок богів“ випестити, а не залишати в стадії інстинкту, треба навчити хорового співу, треба знайомити з класично-гарними творами, треба вчити нот і вміння записувати мелодії. Коло кожної вечірньої школи має бути організований хор і хористи мусять вчитися нот. Серед різних викладів по історії культури бажана також історія розвитку музики, її значіння, як релігійне, так і життєве, потрібне знайомство з своїми рідними

ціклями пісень (обрядові, чумацькі, косарські, весільні, пісні історичні, пісні про кохання, побутові), треба вияснити, при яких умовах вони складалися, щоб ясним став той тісний зв'язок, який музика має з життям, з психологічним настроєм громадянства. Перше музичне виховання звичайно будується на національному ґрунті,—рідна пісня, рідний струмент. Треба вчити, хто схоче, грати на кобзі, на скрипці, улаштовувати не тільки хори а й оркестри з національних струментів і дати їм організований лад. Нема жадного чинника, який так сприяв-би пробудженню національної свідомости, як колективне слухання своєї рідної пісні, як хорове гарне її виконання. В народних глибинах любов до музики живе, не дивлючись ані на злидні, ані на тяжку працю, які її обсіли. Серед реальних народних типів Винниченка є парубок, наймит—„Раб краси“, що прийшов з Полтавщини на заробітки і як почув із панського саду гарну музику, так і зкам'янів від захоплення; він на своїй сопільці ніколи не міг утворити таких повних акордів, таких гарних мелодій. І він стоїть, одбившись од своїх заробітчан, не може одійти від паркана, весь проїнятий чарівною силою згуків. Так само каже пані Ліньова в своєму справозданні про Московську Народну Консерваторію: коли там давалися концерти, демократична публіка—робітники, прикажчики, кравчики, прачки, вчителі, шкільна молодь,—всі слухали з захопленням твори великих музик, Грига, Моцарта, і було в залі тихо як у церкві. Бажано, щоб для розвитку співу й музики закладалися при „Прогресітах“ і окремо гуртки, співочі товариства, щоб музична освіта ширилася і ставала на певний ґрунт музичної грамоти, щоб, кохаючись в своїх рідних мелодіях, народні маси разом з тим знайомилися і з класичними творами всесвітніх композиторів.

Поруч з музикою повстає другий художній чинник, се—театр. Останні часи виявили, як милується наше село в театральних виставах, яким вони користуються успіхом скрізь, не гляючи на те вбоге становище, в якому вони тепер розвиваються. Сей нахил людности треба використовувати, бо театр має надзвичайний вплив на моральний настрій і на напрям думок юрби. Гоголь не дурно каже: „Не марна річ театр і не дурниця, як що згадати, що в ньому одразу може вміститися юрба в 5-6000 людей, і що вся ся юрба ні в чім межи собою не об'єднаних людей, може одразу захопитися одним настроєм, одним розпачем, плакати, ридати спільними сльозами, або заливатися реготом, як один чоловік. Се-така катедра, з якої можна світові багато добра висловити“.

Театр—одна з найдавніших інституцій громадських, бо вона ґрунтується на людському інстинктові. Драматич-

ний інстинкт існує в усіх людях, у кого дужче себе виявляє, у кого слабше, безпосередньо виявляють його діти в своїх іграх і розвагах. Інстинкт сей має активну й пасивну вияву: активна се—коли дитина або доросла людина має охоту і змагання виказати із себе цілком другу істоту, переймаючи всі її рухи, слова, вчинки; діти переймають усі риси коня, дикого звіря, kota, переймають поведження приемних для них осіб—кучера, кондуктора, учні в школі завше переймають ходу і рухи найлюбиміших учителів. В своїх іграх і розвагах діти инший раз дають цілу виставу, в якій дуже яскраво відбивається їх родинне життя, їх кривних. В розвагах дітей старшого віку одбиваються ті події громадського життя, які зробили на їх найдужче вражіння. Сей активний драматичний інстинкт на протязі історії людської культури теж виявився в ріжноманітних формах: дикуни, захоплені боротьбою, війною, перемогою над сусідніми народами, в своїх розвагах з приводу того або иншого свята робили військові вистави, брали військове вбрання, скакали, кричали, билися наче в справжній бійці. Другі народи, захоплені мисливством, ловами, гралися наче переслідують того, або другого звіря і тут на сих драматизованих бійках, ловах сі дикі народи навчалися різних нових хитрощів і заходів для справжньої війни або полювання.

Далі ми бачимо, що люди захоплювалися релігійним і героїчним настроєм і робили вистави, в яких виводили постаті богів поруч з ушавленими героями свого рідного краю. Народився цікавий для всіх театр, в якому автори і виконавці виявляли чималий драматичний хист,—такий театр був найкращим у греків, де справді розгорталосся все життя тогочасної Греції. Період захоплення християнством викликав різні вистави з святого письма, — Рай і первісний гріх, де-які події з старого завіту, а найбільш усякі вистави робилися з життя Ісуса Христа. Католицька церква бачила в таких виставах засіб до ширення християнства і підняття релігійного настрою. Виставлялося народження Спасителя, його муки на хресті,—його смерть і воскресення. Далі люди вже й без участі церкви робили вистави з життя різних святих, потім користувалися театром, щоб осміювати різні звичаї, хиби різних верств громадянства, і нарешті всі звикли до театру і до того, що він виявляє все духове, соціальне і політичне життя громадянства, і на сій творчій роботі виявлялося багато великих всесвітніх таланів — Шекспір, Мол'єр, Шіллер, Гоголь, Островський, Тобілевич, Леся Українка. В утворенні театру, у виконанні ролів виявляється активний драматичний інстинкт. Пасивний інстинкт виявляється в зацікавленості з якою діти ставляться до всяких „видовищ“, як, напр.

виїзд пожежної сторожі, сама пожежа, похорон, усякі процесії вулишні, де є багато руху, багато людей і особливі обряди при виконанні справи. Тим сильніше цікавить їх кінематограф, театральні вистави. Вулишний хлопчик радий вкрасти якого п'ятака, аби потрапити на кінематографічний сеанс. Так і дорослі люди захоплюються виставами і бачуть в них найприємнішу розвагу. Сей пасивний драматичний інстинкт є великий чинник єднання людей, величезний засіб громадського виховання. Тим-то його треба використовувати яко найкраще. Бо не кожний драматичний твір викликає моральне почуття, на жаль є такі, що або нічого не дають за—для душі, або ще й на розпусту навертають. Треба завше пам'ятати, що театр, як усякий міцний засіб, може дати й корисні й негативні наслідки і бути дуже обережним при вживанні сього засобу. Першу увагу треба звертати на репертуар—вибір п'єс для вистав перед непідготовленим глядачем,—се дуже відповідальна річ. В сій справі можуть допомогти вказівки Театрального Відділу (при Міністерстві Освіти), порадник по позашкільній освіті (видання Міністерства). Далі,—виконавці. Краще всього було-б, як би для першої вистави в тому або другому селі, чи на заводі була найкраща по змозі труппа із місцевих інтелігентних сил, щоб гра була яскрава і правдива, без мельодрамних викриків, без пересади. Далі треба до інтелігентної труппи поволі закликати парубків та дівчат, в яких виявилася які небудь хіть до гри. За рік чи за два можна на селі скласти невеличку, але добре вимуштровану труппу з самих селян аби робітників. Треба їм вчитися на простих зрозумілих психологічних настроях. Ми з гордістю можемо сказати, що маємо відповідний репертуар в творах наших найкращих письменників, які можна розкласти в послідовну низку комедій і драм, починаючи від Наталки-Полтавки Котляревського,—хто не знає, хто може не розумити і не кохатися в сьому давньому нашому коштовному творі,—аж до складних серйозних творів Винниченка, Олеся, Лесі Українки. Тут ми маємо справді народний театр, складений з народного життя, простою народною мовою, яка лунає з театрального помосту такою міцною, яскравою і проходить прямо до серця. Драматичний гурток, з'єднаний з музичними завданнями се—велика сила для громадського виховання і для художньої освіти. Бажано, щоб в сих гуртках був добрий керманіч, який не тільки навчав-би їх грати, але давав-би загальне розуміння драматичного мистецтва. Можна, щоб один керманіч керував двома-трьома драматичними гуртками по різних селах, можна, щоб гуртки допомагали один одному, мали спільний театральний інвентарь. В одному гуртку може не вистачати дієвих осіб, їх можна закликати з другого. Лаштунки можуть бути дуже

прості, бо не в них сила, а сила в словах, вігрі дієвих осіб, яка так або інакше хвилює юрбу. Керманіч мусить давати вказівки що до найдешевшого засобу впорядкувати виставу, дати відповідний грім. Дуже добре, коли є змога перед де-якими виставами читати виклади відносно теми драматичного твору; се особливо потрібно, — коли виставляється яка-небудь історична п'єса; треба вияснити, до якої доби відноситься подія, чим викликана. Треба звернути увагу юрби на окремі постаті, на ту боротьбу психологічну, яка без сього проходить непомітною перед очима несвідомих глядачів. Такі виклади, цікаво, зрозуміло зроблені, поширюють свідомість глядачів і додають цікавості всій виставі, коли вистачить часу, — бо ці виклади мусять бути короткі, стисло скомпоновані, щоб не дратувати нетерплячу юрбу, яка зібралася на виставу, а не на виклад, — треба дати відомості про автора п'єси. Але потроху публіка звикає слухати виклади і починає ними цікавитися, бо для багатьох вистав вони поширюють значіння п'єси і для багатьох глядачів вони справді підготовлюють настрої і вражіння від вистави через се збільшується, стає глибшим.

Музика і драматичні вистави остільки рідні нашому народові, що він з давніх давен має свою чудову пісню, а в далекі часи утворення нашої літератури склав чимало своїх театральних творів, почасти релігійного змісту, перейнятого від поляків, почасти сатиричного; такі твори складалися колишніми учнями Київської Братської Академії, Харківського Колегіума. Се прості засоби художнього виховання. Але існують ще й другі, які розвивають вже не тільки слух, не тільки різні емоції журби та радості; треба звертати увагу ще й на розвиток малярства, краси фарб і форми. Для сього німці вживають два засоби: один — се дуже дешеві видання творів найкращих малярів і різьбярів, які ширяться в народі і виховують гарний смак до мистецьких малюнків. Другий, се — періодичні мандрівні виставки таких творів. Гурток митців — педагогів складає різні колекції картин, одні — великі для розвішування по стінах, в готових рямах, другі — невелички для альбомів. Кожна колекція має свою ціну; об'їзжають ці колекції найменші міста, де не числиться мешканців більш як 7000. В школі або в помешканні якого-небудь просвітного товариства ці колекції розташовуються; плата береться надзвичайно маленька, аби не безплатно провадилася виставка. Малюнки гуртуються по змісту — пейзажі, жанр, історичні і т. п. Крім того, коли організатори роблять виклади, то малюнки розстановляються відповідно завданням лектора, — твори одного автора, однієї епохи, одного змісту. Виставка пробуває в одному місті 2—3 дні і їде далі. Години для огляду виставки мусять бути визначені різні для дорослих

б, глядачів і для малих, треба додержувати на виставці
можливого ладу, тиші, щоб і прості люди навчались шану-
вати мистецтво і при звичаювалися поводитися як найкраще
в тому помешканні, де щось робиться для освіти. Се все
підвищує культурну вихованість людности, а сього в нас так
ще бракує.

Виставки треба зарані оголошувати окремими афішами
на кольоровому папері і розліплювати їх на найбільш люд-
них місцях (в додатках подаємо зразкову афішу). Щоб пе-
ревозити малюнки і колекції треба мати скриньку дерев'яну,
куди б стойма ввійшли всі малюнки. Скринька має держак
для переносу і легко міститься на возі. Книжки окремо
пакуються чи в текстуру (картон) чи теж у скриню дерев'яну,
як що їх багато. Сі книжки можуть оглядачі виставки тут
читати і розглядати, а щоб користуватися ними далі, роз-
даються списки сих книжок, по яких кожна місцева кни-
гозбірня може їх замовити. Перші виставки мусять мати
не спеціальний, а більш загальноосвітний зміст. А коли
вже людність зацікавилася ними і можна спостерегти, які
питання, які галузі наук більш цікавлять людей, тоді можна
провести й більш спеціальну виставку—можна розпитати
у оглядачів, що саме вони хотять бачити на другий раз.
Що до метода викладу по сих виставках, то справедливо
кажуть Зеленко і Мединцев, що „до оглядачів виставки
треба ставитися дуже обережно, треба пам'ятати, що перед
нами дорослі люди, які вже чимало перенесли в своєму
життю, люди з особистим світоглядом і власними думками“ *).
Тут головне завдання навести людей на те або друге пи-
тання, на ту або другу думку, викликати цікавість і ба-
жання свідомого знання.

Окрім малюнків мандрівні мистецькі виставки розво-
зять різні вироби кустарні (доморобні) і інші, напр. най-
кращий ганчарний посуд, щоб показати, чого можна досяг-
нути в сьому ділі; різбярські, ткацькі вироби, вишивання,—
все те ширить розуміння краси і понукає працювати як
найкраще, щоб порівняти свої вироби з зразковими. Інколи
виставка залишає де-що з свого матеріалу в селі де є
музеї, щоб ті зразки поповнили колекції музею. Крім зав-
дання ширити мистецьке виховання, мандрівні виставки
стваряють собі завданням взагалі популяризувати науку:
цілі гуртки вчителів складають цікли знання по географії,
по історії, по природознавству: збираються картини, різні
знаряддя наочні і коли все се розташовується, лектори
роблять свої виклади.

*) Зеленко і Мединцев. Народныя Выставки стор. 30 вид. Польза.

X.

Музеї. Експерсії.

Поруч з виставками мистецьких і науково-популярних річей, зняряддів і др.,—треба поставити діяльність музеїв, де теж зібрані такі самі речі, і які за останні 10—15 літ добрали великого значіння в справі ширення освіти межи темними масами. Колись під словом „музей“ з'являлося щось мертво, нерухоме, де сила колекцій безпорядно вбірає в себе очі і, оглянувши, виходиш з головою втомленою і цілком задуреною. Нічого активного для поширення свідомости непідготовленого глядача не робилось, ніщо не допомагало йому в розумінні ані мистецьких скарбів, ані науково-популярних. Тепер погляд на музеї цілком змінився: проф. Вагнер визнає музеї природним засобом для розвитку народу. Вони уявляють собою збірки всього, що виробила сучасна наука, що зберегло старе мистецтво, що воно дає зараз, а також того, що дає цікавого природа, се комора продукцій природи і людської творчої праці. „Музеї, каже німецький вчений Ліхтварк;—то демократичні Академії, які одчинені для всіх, які служать усім, хто хоче знання“. Рескин каже: музей не є місце для розваги, а місце самонавчання, і не елементарного лише, а місце, де можна багато де-чому навчатися. Се не початкова і не недільна школа, се місце, де люди, що до музею приходять, можуть спочити від тяжкої щоденної праці і знайти насолоду наукового знання“. В сучасних музеях не тільки оглядають цікаві колекції, а ще й слухають цікаві пояснення, цілі виклади, які систематично знайомлять, напр., з побутом людей давноминулого часу, або зі з'явищами природи місцевого оточення. Такі огляди з викладами не тільки популяризують науку, а ще й викликають цікавість, а через се люди й самі захоплюються збиранням різних колекцій. Нові музеї в Америці і Англії мають величезні аудиторії, де по зразках музею читаються цікаві популярні виклади, є окремі кімнати, де заохочені люди можуть взяти книжку з бібліотеки музею і сами поширити або вияснити те чи инше питання. Такі музеї не задовольняються своїми постійними колекціями, а ще роблять де-коли виставки приватних колекцій, які даються музеєві тимчасово, але инколи складаються з дуже цікавого матеріалу. Музеї можуть бути трьох типів: музей мистецько-науковий, з численними всевітними колекціями; він може існувати лише в великих містах, з допомогою наукових місцевих шкіл; другий тип—се музей рідного краю, куди збирається все, що складає скарби місцевої природи і виробі людської праці колишньої й сучасної. Третій тип музею—то є педагогічний мандрівний,—він розсилає на час по школам різні зняряддя,

наочні прилади, картини, мапи, зразки ґрунту і т. ин. Сі музеї закладаються земствами, або якими-небудь освітніми товариствами. Вони бувають центральні—в головному місті, де музей постійно поповнюють, де на його працюють майстри і майстерні; при музеї працює комісія, яка виробляє умови користування ріжним майном музею, стежить за всім новим, що педагогіка утворила в сій справі. Сі музеї корисні більш за все для вчителів і тут для них теж час від часу читаються виклади, яки вияснюють, як користуватися тими чи іншими знаряддями, або як виготовити самому. Третій тип для нас найцікавіший, се—музей рідного краю. Окрім центральних наукових музеїв, присвячених знанню рідного краю, мусять бути такі-ж музеї розповсюджені по всій Україні. Мета таких музеїв подвійна: вони мусять обслуговувати науку і, з другого боку, виховувати народні маси. Ми, взагалі, всі дуже мало знаємо свій рідний край, старовинні речі не збираються і потроху щезають, заносючи з собою історію праці людської в давно минулому життї. Ми не знаємо й природних наших скарбів і через се мало розвивається наша місцева промисловість. Треба збирати зразки ґрунту, каміння, рослини, всякі живі істоти, щоб по вказівках учених знати, що з сих природних продуктів може послужити нам на користь, а що на шкоду. Треба збирати колекції таких музеїв по певних науково-вироблених програмах, щоб не було нічого зайвого, щоб у колекціях музею були лише речі характерні для краю і які можуть дати що-небудь цікаве для освіти люду. Треба, щоб на чолі такого музею стояла людина освічена, яка б уміла зацікавити людей самим музеєм і музейною справою взагалі і яка сама кохалася-б у ній. Такий завідуючий музеєм не тільки цікаво розкаже про кожную річ, що вона значить в культурному змислі, як і для чого вона зроблена,—він прихилить місцевих людей до збирання і одшукування старовинних річей, коштовних природних продуктів, так, щоб у кожній місцевості коло музею стояли місцеві люди і, за приводом освіченого завідуючого, ширили й збагачували музей. По де-яких днях,—по неділях або по святах бажано упорядковувати для людей систематичні огляди з поясненнями. Се дає дуже багато для освіти і для виховання почуття ласки до рідного краю, бажання знати його.

Але, як усяка широко-освітня інституція не може обмежитися одними місцевими колекціями, так і музей, призначений спочатку для пізнання рідного краю, мусить поширювати свої колекції, додаючи до них загального, все-світнього матеріялу; природа така цікава в усіх своїх проявах, що те, чого нема в Полтавщині, цікаво взяти з Київщини, з Харківщини і т. д., щоб освіта, яку дає музей, була яко мога більше ясна, широка, щоб в колекціях му-

зею вистачало матеріалу для порівняння. Починається, звичайно, кожний місцевий музей з колекцій місцевої природи, місцевої історії і промисловости, та ще з випадкових жертв, яких не треба зрікатися, коли вони дають хоч і чужий, але цілком новий цікавий матеріал. Кожну річ треба занотовувати в інвентарну книгу і в систематичний каталог, який поділяється на стільки відділів, скільки їх існує в музеї. На кожній річчї наліплюють квіточок з написом—назва річчї, де і коли знайдена. Ховати річчї треба або на полицках в шафі, або в скриньках, краще всього під склом, добре накритими, щоб дорохом не припали, або в пляшках зо спиртом—для різних зоологічних препаратів. Що-року в місцевій газеті мусить бути надруковано справоздання музею,—скільки він придбав майна за рік, скільки його одвідало людей (поділити їх по віку, жінок, чоловіків, як здалека приходили?..), скільки було улаштовано систематичних оглядів та викладів. Учням вечірних шкіл можна назначати коло музею різні праці, які викликають їх увагу до свого оточення, спостереження природи і т. и. Бажано раз на рік упорядковувати районні з'їзди завідуючих музеїв, щоб ділитися думками і засобами, щоб місцеві музеї справді ставали демократичними Академіями і збірками всього цікавого що є в даній місцевості; крім знайомства зі своїм музеєм, бажано упорядковувати екскурсії для огляду центральних музеїв, щоб ознайомити з видатними творами мистецтва і скарбами науки. Сі огляди можуть бути дуже корисними, але при де-яких умовах: так, перед оглядом треба в популярній бесіді вияснити, що таке мистецтво і чим воно може нас задовольнити, довести що воно не є примха „панська“, а потреба життя кожної розвиненої людини. Треба навчити, як оглядати твори мистецтва і що в них шукати; краще оглянути не все, але уважно. В музеї теж мусить бути керманіч, який зуміє просто, але цікаво пояснити кожну річ і дати свідомий погляд на цілу колекцію тих або других річчей. Щоб сі пояснення були слухачами найкраще прийняті до уваги, треба щоб гурток слухачів був невеликий, не більш як 20—25 душ. Від учнів вечірних шкіл після кожного огляду великих музеїв треба вимагати уважного звіту, що вони бачили, що їх більш за все зацікавило, чого вони не зрозуміли? Такі звіти дадуть змогу вчителеві зробити додатковий огляд музею, або самому дати потрібні пояснення.

Звернемо увагу ще на один дуже корисний чинник позашкільної освіти—екскурсії. Ми вже не раз зауважали велику користь наочних знарядь для кращого розуміння всякої науки,—як то малюнки, лихтарь, кінематограф, музеї, експерименти,—се все необхідні прилади для всякого і шкільного і позашкільного навчання; серед них найперше

ви-
ди,
тв,
ле
у-
ий
ї
в
-
-
-

місце мусить зайняти не малюнок, не та або друга підробка під річ,—а сама річ, не маняк якогось птаха—а самий птах, не малюнок моркви—а сама морква, не картина того або иншого лісу, гаю, степу, моря, а сам гай, степ, море. Ось через що мають таке велике значіння екскурсії, які дають безпосереднє вражіння тих річей і тих явищ, які ми хочемо своїм учням вияснити. Для географії, для природознавства екскурсії мають величезне значіння безпосередніх вражінь, які впливають сильніше всяких знарядь наочних. Але екскурсії мають значіння і для історичної і для соціальної освіти. Замість того щоб розказувати про яку-небудь місцевість яка уславилася історичними подіями—Київ, Почаїв, Корсунь, Берестечко, Острог, Чернігів і т. и.—краще повести учнів до сих місцевостей і тут в безпосередніх умовах де-який виклад, усяка історична бесіда зробить міцніше вражіння і утворить настрій на довгий час. Так само і для соціальних наук: замість того, щоб розказувати, як ведуться справи в кооперативі, або на якомусь заводі, краще привести учнів туди і показати. Екскурсії—чудове знаряддя для навчання, але треба ними користуватися, щоб не перевести їх на марну розвагу, або на формальний засіб без живого цікавого змісту. До екскурсії треба підготувати учнів, щоб вони знали, на що мають звертати увагу, для чого власне улаштовується екскурсія. Перші екскурсії мають бути недалеко, за-ради якого-небудь простого з'явища, яке учні може й бачили що-дня, та не звертали жадної уваги, а при безпосередньому спостереженні можна дати широке розуміння; так, напр.,—виявити на екскурсії роботу води,—починаючи від струмочка, що після дощу розлився геть так широко й несе на своїй течії—звичайно такій тихій та спокійній, а тепера бурхливій,—і пісок і гілля і на поворітках одкладає всякого намулу. З сього починаючи йдуть в яр, оглядають наміті острови, розмиті береги і т. и. і один з найважливіших фактів географічної науки буде ясно, конкретно—показано. На далекі екскурсії, які вимагають витрат, гроші або беруться в тій організації, яка веде місцеву позашкільну освіту, або, як їх нема, збираються з учнів, які забажають прийняти участь. Запис розпочинається заздалегідь і закінчується за кілька днів до екскурсії, щоб вчитель знав певну кількість екскурсантів, їх склад по віку і по освітній підготовці, щоб можна було вирахувати скільки харчів треба наготувати, де намітити спочинок або ночівлю. Крім освітнього значіння, екскурсії впливають на громадське виховання: люди збираються, мають спільне завдання, спільну мету, до якої линути всім товариством. За часи екскурсії виникає товариська взаємна допомога, клопіт, щоб усі були задоволені харчами, мали відповідний спочинок. Коли йдуть пішки,—дорогою співають,

роблять фотографії. Часи екскурсійного життя надовго залишають свій приємний спомин. На екскурсії потрібні певні кошти від тієї або другої організації. В містах, куди екскурсія прямує, маються відповідні організації, які знаходять екскурсантам помешкання, харч, допомагають їм в огляді міста. Коли екскурсія робиться на власний кошт екскурсантів, то далеко не всі учні мають змогу прийняти в ній участь і се вже небажаний поділ на щасливих і нещасливих, бо кожному однаково бажається йти або їхати. За рік бажано улаштувати 2—3 екскурсії близькі і хоч одну далеку, залізницею або пароплавом, і кошти на ці екскурсії учнів мусять бути асигновані тими інституціями, які утримують і всю місцеву позашкільну освіту.

XI.

Народні Доми.

Ми оглянули, скільки різних засобів утворила практика життя для переведення серед молоді і дорослого люду освіти. Таких засобів може бути ще більше, бо їх витворюють різні умови життя, різні змагання людности до освіти. Але які б вони не були, для переведення їх потрібно перш за все відповідне помешкання, своя власна хата, де могли-б закластися всі інституції потрібні для позашкільної освіти, де-б задовольнялися освітні потреби і де людність почувала-б себе вдома, а не в приймах, не в чужому будинкові, з якого щодня можуть викинути всі придбані нею скарби. Для позашкільної освіти потрібні „Народні Доми“. Вони можуть бути малі, для потреб одного села, можуть бути великі, задовольняти потреби цілого району. Кожна „Просвіта“, з перших часів свого існування мріє про свою власну хату, куди члени товариства (а воно має об'єднати всіх мешканців села) могли-б прийти, або самим почитати газету, або послухати як її читають, побалакати про цікаві події громадського життя, зробити співанку і поспівати хором. Де з бібліотеки можна взяти книжку і тут же її прочитати.

Такий Дім нетрудно улаштувати на селі. Досить знайти хоча-б одну кімнату; тут будуть шафи з книжками, столи з лавами і стільцями. На стінах портрет Кобзаря і ще когонебудь з улюблених письменників. Одна стіна залишається порожня, біла, в ті дні, коли провадяться читання, на ній відбиваються малюнки лихтаря. По других днях, в визначені години тут за столами провадиться вечірня школа грамоти і додаткового знання. По суботах тут хор має свої співанки і де-коли улаштовує співочі вечірки. Так в маленькому обсягу може розпочатися діяльність Народного Дому з тим,

щоб надалі, постійно приваблюючи до себе все більше людей, ширити і свої завдання і своє помешкання.

Звичайно, Народні Доми будують і одразу різного розміру і різного типу, в залежності від тих громадських інституцій, які його закладають. До цього часу найбільш організовано Народних Домів різними кооперативами; вони давали матеріальні засоби, вони сами користувалися сими будинками для своїх завдань,—улаштовували в них свої крамниці, свої комори, свої контори. В усіх випадках вони йшли назустріч бажанню самих селян, що сами цілим селом підвозили матеріал, давали своїх робітників (на Таврії) і Дім виростав прямо з рук селян. По других місцях селяне складали свої кошти і зверталися до Земств і до Уряду за допомогою,—чисто технічною. Поки-що життя назначило три типи Народних Домів: I. „Просвітянський“—невелика хата в 5 кімнат: 1) для бібліотеки-читальни; 2) для вечірньої школи; 3) чимала хата для прилюдних читань, для театральних вистав; 4) читальня і клуб; 5) кімната для завідуючого; крім того—прихожа—роздягальня і кухня, де живе сторож. Коло хати—невеличкий садок. Землю під Народні Доми можуть давати і сільська громада і землевласники і уряд. Такий невеличкий дім може по теперішнім умовам коштувати тисяч 30-40, в залежності від матеріалу. Бажано, щоб усі типи Народних Домів будувалися в народному стилі і сей перший, найменший,—яко мога більше наближався-б до вигляду чепурної хати. II. Тип будинку вже більшого і по розміру самих кімнат і по кількості їх, в ньому може бути вже однією інституцією більше—музей; крім того в ньому може міститися споживче сільське товариство зі своєю крамницею. Мусить бути хоч невелика комора, щоб складати лаштунки театральні, тут-же мусить бути кімната для помічника, або завідуючого споживчими організаціями. Сей Народний Дім вже є районний на кілька сел. „Народний Дім, каже один з відомих діячів по позашкільній освіті д. Данилевський (з Харькова)—то є місцевий центр для народної позашкільної освіти на селі, або в невеличкому місті. Тут об'єднуються ріжноманітні інституції—читальня, аудиторія, бібліотека, чайна, театр, тут задовольняються всі вимоги що до гарних, корисних розваг і всі освітні змагання, сюди приходять і окремі особи і цілі родини, діти і старі, се їх улюблений клуб, де все просто, зрозуміло й приязно, і мешканці міста дуже скоро зрозуміють усю принадливу користь Народного Дому *).

Коли, дивлячись на Народний Дім, як на об'єднуючий центр, перший раз виникає питання, чи не зручніше для

*) Див. Данилевський „Народные Дома“ вид. „Союз“ Харків 1918 ст. 37.

мешканців більшого міста мати різні інституції відокремленими по різних кінцях міста, щоб люди могли хоч чим-небудь задовольняти своє бажання освіти,—в такому разі треба пам'ятати, що об'єднання позашкільних інституцій робиться не лише заради економічних міркувань, а з за того, що позашкільна освіта взагалі має гармонійну організацію, яка і складається з різноманітних закладів, і всі вони роблять суцільний вплив. По великих містах, де один Народний Дім не може бути центром для всіх мешканців, мусить бути організовано 2-3 Народних Доми з цілним складом організацій. А там, де на се не вистачає коштів, звичайно мусять бути районні аудиторії і народні читання. Є навіть у нас не Вкраїні і такі великі села, що вимагають подвійної організації окремих інституцій і може бути один центральний чималий Народний Дім і другий маленький на другому кінці села.

Організуватися Народні Доми мусять з ініціативи самого народу, мешканців тієї або іншої місцевості і коло урядування ними мусить стояти не одна особа завідуючого, а хоч невеликий колектив з тих людей, які ведуть різні справи в ньому, представників тих організацій, які дають на Дім кошти, і тих, які провадять позашкільну освіту в районі. Тут ми даємо проект статуту такого невеличкого гуртка, або товариства, яке закладається коло Народного Дому.

Що до самого будинка Народного Дому, то звичайно, поки се—найнята хата чи дім, його пристосовують можливо краще до завдань просвітних. Але, коли його навмисне будують, то для сього вже вироблені різними земствами і кооперативами більш менш обмірковані плани. Так, Ярославське земство пропонує невеликий дім в місцевому стилі, зала для вистав невелички—на 200 осіб (150 міс сидячих, 60 стоячих). Зала поділена рухливою перегородкою на дві нерівні частини,—менша одведена під читальню, більша під чайну. В читальні може міститися коло 50 людей (12×9). Друга частина зачинається розсувними щитами, які в часи вистави уявляють портал перед сценою; се—сценичний магазин, де ховають лаштунки і всі театральні знаряддя. Сими-ж щитами одмежуються невелички уборні для артистів. Бібліотека коло читальні—має вікно, через яке подаються книжки. З другого боку в чайну теж зроблено вікно, через яке подають куфлі чаю із так званої кубової хатки. Коло цієї хатки проходять сходи до кінематографічної будки і на горище. Круг залі йде тераса або кулуар, куди одчиняються двері читальні, чайної й залі. Коло головного входу невеличка кімнатка—роздягальня і вона-ж курильня, де люди курять, щоб не напускати диму по усіх хатах. В роздягальні міститься каса і фільтр води для пиття. З роздягальні двері в контору, се—або кімната для завідуючого, або контора

кооператива, де збираються наради товариства, що утримує Народний Дім, по другий бік роздягальні кімната сторожа з плитою, на якій можна варити страву для завідуючого і сторожа. Далі йде чорний хід через вузький коридор, який веде в чоловічу й жіночу уборну. В коридорі прироблено кран—умивальник, щоб люди могли помити руки. Поруч з кімнатою сторожа крамниця кооператива. Усіх грубок на такий будинок 7, з них 4 одведені в залю. Такий Дім займає 65 [] сажнів і коли збудований з дерева, то має обсягу 120 [] сажнів і може коштувати 7200 крб. Коли будувати з каменю, або цеглин, то буде коштувати 9000 крб.*)

Позаяк потреби освітні що-далі ширяться, треба се мати на увазі і будувати Нар. Доми так, щоб можна було до будинка прибудувати надалі або другий поверх, або якийсь додаток в 2—3 кімнати. Коло районного Народного Дому обов'язково мусить бути такий клаптик землі, де можна було б розвести зразковий садок і город, де-учні могли-б вчитися провадженню де-яких сільсько-господарських праць. Такий Нар. Дім може коштувати не менше як 50000 карб., а то й більше. Що до III-го типу, то він має бути вже пишним будинком, справжнім Народним Палацом, який закрашатиме наші вбогі невеличкі повітові міста. Тут уже в великих залах лунатимуть і різні виклади, курси, лекції, тут можна добре організувати театральні вистави і концерти, тут в ясному помешканні Музей може розстановити і розкласти всі свої скарби, тут і школа вечірня може поділитися на відповідні групи, дітвору може вільно закладати свої захисти, а молодь свої спілки. Такий Народний Дім виявить усі гатунки й форми позашкільної освіти, є бібліотека і читальня, де люди збираються що-дня після праці трошки передихнути і дізнатися, що саме на світі широкому діється і злого й доброго, куди приходять учні „вечірники“ щоб прочитати ті книжки, які їм раєв лектор, тут є кімната або дві для сієї саме вечірньої школи з лавами клясовими, з висючими лампами, з таблицею (клясовою дошкою), з шафою для праць учнів і для їх підручників; є хата, де молодь утворює свій клуб—гарна кімната, чепурно вбрана малюнками самих учнів: тут стоять верстаки, де хлопці вчать ся столярства, в кутку лежить мокра глина, з якої хлопці ліплять різні ілюстративні твори до того або другого читання; тут шафа з спеціально підібраними книжками—найкращі твори мистецької української і всесвітньої літератури. Тут розвішані сіті, стоять різні знаряддя рибальські, бо молоді клубисти люблять рибалити літніми ранками, тут і лижви і скобзуни (коньки)

*) Див. Народн. Дома вид. „Союз Кооперат.“ в Харькові, стаття Богомоллова стор. 102.

для фізичного спорту; а на стіні—портрет Шевченка, який ласкаво з рями додивляється на ту молодь, що зростає в нових умовах виховання для нового вільного життя,— портрет Глібова, який усмішкливо прислухається, як молодь гарно декламує його байки, що такий довгий час були заборонені, наче політичні памфлети.

В другій кімнаті—дитячій захист: матері, йдучи на працю, заводять сюди діток на цілий день. В самій найвиднішій просторій кімнаті розташувався районний Музей по природознавству, історії, промисловости. Тут тихо і чепурно, стоять книжки в шафах спеціально по отчизнознавству, пояснюючі музейні колекції, тут по суботах та неділях роблять виклади по українознавству і навчають музейної справи. В великій залі з помостом для вистав наготовлені лави для публіки, заховані по кутках струменти місцевого народного оркестру, звичайна „Троїста музика“, кобзи і ліри.

Поруч з помешканням велику вагу для Позашкільної Освіти має особа, яка стоїть на чолі Народного Дому. Звичайно, коло кожного Народного Дому закладається Комісія, яка й піклується про нього. В склад Комісії входять усі служачі в Народному Домі,—завідуючий музеєм, бібліотекар, вчитель вечірньої школи, диригент театру і хору, робітниця притулку, представник від Клубу Молоді, від місцевих селянських громад, від тієї організації яка утримує Нар. Дім, лікарь земський чи заводський, який стежить за санітарним становищем будинку. На чолі Комісії—або виборна людина, або інструктор (районний) позашкільної освіти, бо відповідальність за добре становище всі справ в Нар. Д. лежить на ньому. Господарем, завідуючим порядком може бути або завідуючий Музеєм, або вчитель, бібліотекар і т. и. На ньому лежить не тільки сама господарська праця,—дрова, вода, чепурність. Бажано, щоб він об'єднав усіх робітників, утворив атмосферу лагідного еднання круг спільної любої праці, він мусить утворити спільно з усіма робітниками Нар. Дому таку атмосферу, щоб усім було приємно там, щоб усі вважали селі будинок за найдорожчий в селі після церкви і піклувалися за його добробут. Нар. Дім не є тільки будинок, се є інституція, яка об'єднує всю позашкільну освіту в районі, додає їй суцільності й гармонії, дає їй змогу нормально і широко розвиватися й ширити культурний вплив на людність цілого району. „Ніхто не виходе з Нар. Дому не отримавши од нього хоч що-небудь відповідне розвиткові й вікові кожного“, каже справоздання одного з Народних Домів у Петрограді. Діяльність Нар. Дому все росте і шириться, йдуть до нього люди мов до світлого маяка і набіраються від нього світла. Він стає популярним, можна більш сказати,—він стає рідним і дорогим для кожного, хто до нього ходить. Двері

його широко для всіх відчинені, нікому немає переваги, всі рівні, всіх однаково вітають гостинно, всі гості дорогі й бажані; ся прихильність більш за все надить слухачів і учнів“. Вони не бояться, не соромляться своєї темноти, а просто йдуть шукати освіти і можуть тут здобути її різними засобами. От через що бажано, щоб кожний район мав свій Нар. Дім і щоб уся праця в ньому наближалася якомога більш до потреб його учнів, його гостей, щоб кожний мешканець—від малої дитини до старого діда з ласкою казав-би: се наш Народний Дім, наша рідна хата“.

Де-які земства, як, напр., Пермське,—ставило Народним Домам не тільки просвітні завдання, а також економічні: вони мусять народжуватися з ініціативи місцевої людности,—чи просвіти чи селянського сходу, чи якої другої громадської організації і до помочі їм мусять перш за все приходити місцеві кооперативи, які і відкривають в Нар. Домі свою крамницю, свою комору; в Народному Домі провадяться місцеві збори громадські, просвітні, економічні і др. Те земство хоче зробити з Народного Дому центр усього культурно-економічного життя на селі, чи на заводі, чи в тому або другому районі міста. До сього часу найкраще були організовані: 1) Народний Дім графині Паніної в Петрограді, де, крім звичайних позашкільних організацій, заведена Народна Обсерваторія, ремесничі класи з трьохрічним курсом і упорядковуються дуже часто різні виставки—в 1907 р. виставка мистецьких виробів, в 1910 році електричних знарядь і винаходів. 2) Харківський Народний Дім, організований „Харківським Товариством Грамотности“. В сьому Нар. Домі велика сцена і зала на 1000 глядачів; коло неї багато кімнат для артистів, величезне фойє для спочинку глядачів, чайна з продажем книжок. Такі чайні існують по багатьох Нар. Домах. Гарний Народний Дім в Києві був організований колишнім „Товариством Тверезости“, тепер перейшов до Міністерства Освіти. Має добру сцену, багатий запас книжок і наочних знарядь, але життя в ньому ще не налагоджено як слід.

Біля кожного Нар. Дому бажано мати, як ми вже казали, клапчик землі, щоб на йому розбити просторий двір, де-б молодь могла літом і зимою робити різні потрібні і корисні для здоров'я гімнастичні вправи, бо, дбаючи про моральне і інтелектуальне виховання, не можна забувати й занегаювати фізичне здоров'я молоді і при її клубі бажано упорядковувати різні „Січі“, „Соколи“—для фізичного, а разом з тим і морального виховання міцного працьовитого тіла і смілого, героїчно-дисциплінованого духа.

В Нар. Домі всі сприяючі умови для того, щоб кілька разів на рік упорядковувати народні свята;—се піднімає настрій і робить велике вражіння на все оточення. Народні

свята в Галичині вже мають широкий розвиток; на одно свято инший раз сходяться не одно, а кілька сусідніх сел, цілі округи. За часи визволення 1917—18 року наш народ організовував маніфестації чудової краси, в них приймали участь і старі і жінки й діти. Усі об'єднувалися в одному настрою волі й краси. І взагалі, свята мають великий вплив на виховання громадського почуття. З давніх давен у нас по селах було встановлено народні свята—храмові свята, які що—року справляли біля кожної церкви, біля кожної найменшої каплички. Були ще так звані парубоцькі кринички, які освячувалися на Маковія (1 серпня) і парубоцькі громади упорядковували в пошану їх свята. Взагалі, за браком культури, ці свята обмежувалися службою божою та доброю їжою; де-які села упорядковували громадські трапези та ярмарок; тепер можна використати їх в більш культурному напрямкові: зробити цікаву театральну виставу з концертом, або гарний виклад, огляд музею. Такі огляди дуже поширюють свідомість, а весь напрям свята будить ласку до рідного краю, до рідного слова, утворює культурний підвищений настрій замість сучасного п'яницького.

Крім народних свят існували шкільні свята—традиційні „ялинки“, які мали в нас дуже мало культурного значіння, бо на їх заборонено було і рідну пісню і рідну деклямацію; тільки де-не-де з ласки недбалого інспектора дозволялася вистава на українській мові, або серед цілого репертуару Пушкіна та Крилова—яка-небудь баечка Глібова. Тепер сі Різдвяні Свята можна упорядковувати цілком в національному дусі, ялинку можна чи робити, чи ні,—по бажанню організаторів,—але маємо свої колядки, вертеп, свою драматизацію тої або другої зімової казки (Вовк та Лис, Чотири Доби—Олеся і др). Ці свята організують самі учні, своїми зусиллями, з невеликою допомогою вчителя. Учні вибирають з проміж себе гурток організаторів, самі вибирають діячів, складають програм, роблять відчити. Публікою можуть бути не тільки учні вечірньої школи, а й люди сторонні. Крім того, учні вечірніх шкіл можуть взяти на себе ініціативу організації других свят, напр.—день відкриття Нар. Дому буде що року святкуватися пишним культурним святом—з кінематографічним сеансом, з викладами, музикою й співами. Можна шанувати пам'ять того або иншого письменника; день Шевченка вже перетворився в національне свято, треба лише дбати, щоб його провадили з відповідною пошаною і змістом. Крім таких хатніх свят, дуже добре було-б упорядковувати літні і весняні свята на свіжому повітрі, мавки в лісі. І тут теж у першу чергу треба підтримувати старовинні народні свята—Івана Купала.—Хай увесь організований хор іде в ліс співати купальські пісні, там коло величезного багаття можна зробити

цікавий виклад про митологічне значіння сього свята, про пошанування вогню в історії культури. А потім—хай молодь скаче й танцює до схочу серед таємничого лісу, під ласкаве шелестіння вікових дубів. Молодь мусить знати радощі веселости, хай вона не дивиться на ту культуру, що ми їй несе́м, як на щось суворе, одноманітно—наукове, хай вона звикає до того, що культурний розвиток—то є гармонійний розвиток тіла й душі, не чернече знищення всяких інстинктів до насолоди, а лише культурне їх задоволення на ґрунті постійного змагання кожної людини скинути з себе ланцюги брутально—звірячих нахилів і виховати себе на людину в повній красі сього слова. Так само і на протязі зими можна улаштовувати кілька вечірок з викладами на початку, з сеансами лихтаря або кінематографа і з співами та танцями на прикінці. Треба, щоб люди на селі, робітники по містах та заводах не тільки прихилилися до освіти, але через освіту зазнали-б кращого життя і в економічному напрямі і в моральному і в естетичному, тоді зближаться всі верстви нашого народу і життя стане справді людським.

XII.

Організація Позашкільної Освіти.

До сього часу на позашкільну освіту звертали дуже мало уваги; але з того часу, як Україна зажила самостійною демократичною державою, вона не може жити при повній темряві і несвідомості більшої частини того дорослого населення, яке має вже громадські права і для виборів і для виборних посад. Життя державне вимагає як найскоріше постановити позашкільну освіту на певний організований ґрунт і не шкодувати для сього ані державних, ані громадських коштів. Головне питання в сій організації є—доступність її для всієї людности і підготовка персоналу для її переведення. Для першої вимоги потрібно з'єднати зусилля земств, кооперативів і просвітних організацій (товариств, спілок, мійських самоврядувань) і вести її планомерно, себто так, щоб не було, напр., так, що в одному селі нема ніякої форми позашкільної освіти, а поруч з ним—друге, де функціонують дві бібліотеки, заведені двома організаціями. Ширення позашкільної освіти мусить вестись планомерно, і найкращий план діяльності—то є районна організація. Цілий повіт, ціле місто поділяється на райони. В центрі району не більш як 30 в. в обсягу стоїть Нар. Дім з районною бібліотекою, з лекціями, курсами, музеями і організованим театром і хором. В районі мусять бути по селах—бібліотеки, вечірні школи з викладами. Вони містяться в

помешканні „Просвіти“ і організуються самими „Просвітами“ з запомогою або земства, або уряду, або кооперативу, під доглядом земського інструктора позашкільної освіти, подаючи що-року справоздання тим організаціям, які субсидують „Просвіту“ коштами. Так складається ціла сітка дрібних позашкільних закладів, що стоять усі в культурній залежності від районної комірки (ячейки) і в тисних зносинах з загальною повітовою організацією. Вся ця сітка мусить бути безплатна в усіх своїх закладах, бо вони ж організовані на народні гроші; можна було-б вимагати якогось особливого податку на народну освіту з усієї людности, бо темрява більшої частини народу не дає і другий менший його освіченій частині жити продуктивно. Але оскільки податки можливі, остільки неможлива платня—ані за навчання в вечірніх школах, ані за користування бібліотекою, або огляди музеїв. Тільки пляномірно зроблена сітка безплатних закладів позашкільної освіти може нам забезпечити за який десяток літ помітний розвиток освіти і морального виховання.

Що до другого чинника організації позашкільної освіти—до персоналу, то він теж вимагає від нас неменшої уваги. До останнього часу позашкільна освіта скрізь провадилася ідейними особами, які віддавали їй свої сили даремно, не приймаючи за свою роботу ніякої платні, ніякої нагороди. Тепер, коли позашкільна освіта не може стояти на ґрунті випадкової приватної благодійности, робота коло неї мусить бути платна і до роботи позашкільного діяча можна ставити відомі вимоги. Для цього потрібна певна підготовка, а для цього мусять існувати центральні інститути або курси позашкільної освіти, які мусять триматися не менше 1 2 років. Освіта для вступу на ці курси, або до Інституту мусить бути не нижче середнешкільної. Бажано крім того, щоб по всіх учительських інститутах і семінаріях читалися лекції по позашкільній освіті, бо, хоча шкільному вчителю може й не вистачити ані сил ані часу, щоб організувати освіту дорослих, але кожному вчителеві потрібно ознайомитися з методами дитячої школи. Крім теоретичного освітлення справи позашкільної освіти потрібна практична підготовка, щоб при кожних курсах була організована зразкова вечірня школа і бібліотека—читальня; слухачи мусять робити виклади, привчатися і до народних читань і до оповідань. Такі курси і інститути можуть бути організовані урядом, земством, містами, або просвітними товариствами; в склад слухачів входять стипендіати земські і вільні слухачі. Слухачі скінчивши інститути, які мають вищу освіту, можуть бути завідувачими народною освітою (позашкільною) по земствах і по містах. Ті, що прослухали курси, стають інструкторами

губерніяльними і повітовими. На повіт бажано мати 3—4 інструктори; кожний має свій район, в якому він по виробленому спільно пляну організує освіту. Щомісяця районні інструктори з'їзжаються щоб поділитися різними думками і намірами. Позашкільна освіта може бути організована різними громадськими управами—земськими, мійськими, культурно-просвітними товариствами, кооперативами, «Просвітами», селянськими організаціями—волостними селянськими спілками і т. и. Весь час ми звертали увагу наших слухачів на те, що позашкільна освіта має завше розвиватися на громадському ґрунті і коло кожної з призначених для неї інституцій має закладатися колектив із співробітників і з самих місцевих громадян. Територія мусять бути розбита на райони, напр. повіт розбивається на кілька районів; в центрі району мають бути центральні заклади—Народний Дім з усякими галузями позашкільної освіти—Музеем, бібліотекою, театром, вечірньою школою, курсами для дорослих, дитячим садом для малих дітей, клубом для молоді. В Народному Домі містяться й ріжні кооперативні заклади—крамниця, контора, льох і т. и. Бібліотека в районному Домі має бути більшою, повнішою аніж другі бібліотеки. Тут же може бути організований така книжкова комора, яка обслуговувала-б мандрівні бібліотеки. Центр району не має бути від периферії далі, як на 25—30 верст; він закладається в такому великому селі, яке-недалеко від залізниці і де загальні умови селянського життя найкраще сприяють розвиткові культурно-просвітної діяльності чи тим, що має для неї готових діячів, чи тим, що в ньому є багато мешканців, чи ще чим другим. В районі живе районний інструктор, який не тільки стежить за найкращим переведенням освіти в центрі, а також і за впорядкованим поширенням її по всьому району. Кожне село має дістати вечірню школу й бібліотету,—сі два найпотрібніших засоби позашкільної освіти. По хуторах теж треба мати мандрівного учителя, який-би перебував лише 1—2 місяці в кожному місці. Він приїздить з невеликою добре підбраною бібліотечкою, розпочинає дорослих вчити грамоти, а серед молоді, яка вмє читати, викликає охоту до книжки, сам читає, при змозі користується лихтарем, організує хор і, взагалі, розбуджує громадське життя, викликає культурно-просвітний рух серед мешканців хутора, чи невеличкого глухого села. Тим часом він придивляється до своїх слухачів, до найбільше розвинених людей на селі, назначає, хто надалі може вести справу без постійної заповомогі вчителя, кому можна довірити бібліотеку, хто може грамоти вчити, і назначивши таку особу, вчитель уводить її в курс справи, підготовлює до тієї діяльності, яку він хоче їй доручити. Притягає до справи й ті інтелігентні

сили які трапляються инший раз і по дуже глухих місцях і з усіх сих людей утворює невеличкий гурток, якому й передає свою роботу, а сам їде в друге таке-ж занедбане село. На обов'язку такого мандрівного вчителя лежить за рік збудити 3—4 села і організувати в них хоч невеличкі організації позашкільної освіти. Бажано, щоб не залишалося у повіті жадного населеного пункту, де б не існувало ані бібліотеки, ані вечірньої школи для дорослих — сих двох найважливіших чинників позашкільної освіти; і кожний район мусить мати одного такого мандрівного вчителя. На чолі позашкільної освіти цілого повіта стоїть повітовий інструктор. По великих повітах призначається земськими управами кілька інструкторів і вони складають цілий організаційний комітет. Він складається з усіх повітових і районних інструкторів, представника Повітової Шкільної Ради, або Повітової Земської Управи, представника кооперативів місцевих (як що вони приймають участь в переведенні позашкільної освіти), „Просвіт“, які теж мусять працювати в згоді з інструкторами. Такий колектив збирається не менше як раз на 2 місяці, вислухує справоздання районних завідувачих, призначає осіб на всі виконавчі посади, переглядає справоздання бібліотекарів і ті списки книжок, які вони дають для поповнення бібліотек, а також списки п'єс для вистав. Колектив сей дбає також про піднесення розвитку самих діячів позашкільної освіти і збори закінчуються яким-небудь науковим докладом. На інструкторів накладаються обов'язки і педагогічні і адміністративні, вони організують в своєму районі всю позашкільну освіту, ведуть зносини з „Просвітами“, кооперативами і другими культурно-просвітними організаціями, дбаючи про те, щоб уся справа провадилася якомога планомерно і охоплювала всі населені пункти району, починаючи від перших елементарних засобів — вечірньої школи і бібліотеки, і поширюючись де є змога так, щоб у містечку або великому селі був і театр і музей і курси. Ніщо одразу не утворюється, а після страшенної темряви, в якій жило досі наше село, неможна одразу виконати весь широкий плян освіти, треба послідовно проводити скрізь хоч найперші примітивні форми позашкільної освіти. Разом з сим треба вишукувати і такі села, де умови економічні й культурні сприяють організації справжніх культурних центрів, — се будуть ті села, які: 1) вже мають стародавні культурні заклади, або вищу початкову школу, або бібліотеку, народні читання і т. ин.; 2) де є досить культурних сил — учителів, лікарів, або инших яких земських служачих; 3) де є міцний кооператив, щоб підтримати заклади позашкільної освіти і об'єднувати людей з других сел. Такі села можуть справді стати районними осередками народної культури. Назначати їх може той ко-

лектив, що складається з земських і кооперативних інструкторів, також з представників місцевих організацій. Крім усіх сприяючих культурних і економічних умов, для сталої організації такого центру районного потрібно, щоб в самому населенню села виникло бажання освіти і виявився гурток поважних селян і захопленої цікавістю молоді, яка співчувала б намірам діячів позашкільної освіти, і підтримувала їх; без такого певного ґрунту їм не пощастить організувати як слід різноманітні форми позашкільної освіти, які утворюються звичайно в районному центрі. Взагалі, позашкільна освіта, як чинник розвитку дорослого громадянства, не може бути нав'язана зовнішніми засобами, а мусить організовуватися на ґрунті свідомого змагання самих майбутніх учнів і слухачів. Завдання інструкторів — знайти населення з освітою, — для цього найкращим засобом служать народні читання, розмови в бібліотеці; інструктор може утворити сими спробами настрої і використати його для об'єднання першого селянського невеличкого гуртка, який і знаходить найкращі засоби для переведення різних форм позашкільної освіти. Щоб вести справу в ширшому масштабі і з більш певним досвідом, всі районні і повітові діячі та організації об'єднуються навколо губерніяльного земського або інструктора, або завідуючого позашкільною освітою; круг його теж закладається колектив із представників повітових організацій і повітових інструкторів, які й подають до губерніяльного колективу свої справоздання за кожне півріччя своєї праці. Завідуючий позашкільною освітою не тільки стежить за працею повітових інструкторів, а ще й тримає їх в курсі наукових вимог позашкільної освіти, упорядковує різні курси, — напр., по бібліотекознавству, по організації Народних Домів і т. ин. Він закладає велику бібліотеку, яка може обслуговувати усіх діячів по позашкільній освіті і тримати їх в курсі їх науки; він заводить в губерніяльному центрі де-які зразкові інституції — дитячий садок, курси, музей, комору декорацій, фільми для кінематографа, лихтарі, різні наочні прилади. Він може організувати мандрівні мистецькі і науково-популярні виставки. Крім того, в кожному губерніяльному місті бажано організувати Народний Університет, з допомогою міста, кооператива місцевого, місцевої „Просвіти“.

Так спільною працею земств, міст, кооперативів, „Просвіт“ треба ширити позашкільну освіту і по селах і по містах. Се справа не тільки тієї або другої окремої організації, се — обов'язок цілого громадянства, бо від темноти дорослого люду, міліонної маси, від невихованости молоді по селах і містах гальмується не лише державний стан, а псується все громадянське життя, затримується весь загальний економічний і культурний розвиток цілої нації.

Самі школи не мають змоги дати сей широкий культурний розвиток; без заповоги позашкільних закладів вони безсилі виховати молодь і вивести її на шлях самоосвіти. Тут мусить утворитися постійний активний контакт між тією й другою формами освіти—межи школою для дітей і школою для дорослих і молоді. Методи, засоби різні, але завдання—одно. До помочі школі утворюються бібліотеки, музеї, театральні вистави, мандрівні виставки і різні виклади; се все однаково захоплює і шкільну і позашкільну молодь і де-коли може провадитися так, щоб подавати ширші відомості, відповідно тим знанням, які школа дає молоді в своїх стінах. Діяч позашкільної освіти, упорядковуючи ту або другу виставу чи лекцію, не може не рахувати і на школярів; бібліотекарь мусить однаково ставитися з увагою і до школяра, пораїти йому принадну книжку, поставити йому такі-ж запитання з приводу прочитаної книжки, які він ставить своїм звичайним абонентам. Упорядковуючи яке-небудь свято, діячі позашкільної освіти напевно звернуться до школярів і до самого вчителя, щоб вони прийняли діяльну участь в його улаштуванні. Так, на кожному кроці позашкільна і шкільна освіта йдуть поруч і контакт межи шкільним вчителем і позашкільними діячами мусить бути найтісніший і од їх обоїльної згоди лише покращає справа. Тай те треба додати, що як до сього часу єдиними робітниками по позашкільній освіті були народні учителі, так і тепер найкращими діячами позашкільної освіти можуть бути ті-ж народні вчителі, коли вони поширять свою педагогічну свідомість методиками освіти дорослих, а свою наукову підготову—новими науковими дослідями—на курсах, в інститутах позашкільної освіти. Фахова підготовка конче необхідна, але вчителеві народному вона легше дається, ані-ж такій людині, яка не знає села, не знає робітничого кола, та може і в школі не працювала. Позаяк права позашкільних діячів—інструкторів, бібліотекарів, вчителів вечірних шкіл однакові, як і у вчителя (на пенсію, на 5-ти річну додаткову платню і т. п.), то бажано, щоб земства і кооперативи закладали стипендії для вчителів для їх фахової підготовки до праці по позашкільній освіті. Бажано також, щоб в інструктори, а тим більше в завідувачі позашкільною освітою йшли люди з вищою освітою. Справа від сього значно-б виграла.

Вияснивши велике значіння позашкільної освіти і обов'язкову участь в здійсненні її всього громадянства, мусимо ще звернути увагу на участь в сій великій справі самого державного уряду; тут перед ним ставиться певна вимога: заповогати всякими засобами нормальному розвиткові позашкільної освіти. Всі організації, які провадять некомерційно позашк. освіту, мають право на грошову заповогу,

яка видається в певному розмірі, на певних умовах. Уряд подає зразковий план переведення позашк. освіти і хоча в різних місцевих обставинах сей план може змінитися, але загальні риси його стають обов'язковими (для отримання запомоги). Крім того, уряд мусить мати центральні заклади для обслуговування інституцій позашк. освіти; так, мусить бути урядовий центральний музей з різних знарядь для викладів і лекцій, зразкові лихтарі і діапозитиви, зразкові кінематографи і фільми. Плани і кошториси різних будинків, музеїв дитячих виробів і матеріалів до них — для дошкільних інституцій. При урядових інституціях мусять бути вироблені зразкові програми і плани роботи по дошкільній і позашкільній освіті, мусять існувати постійні підготовчі курси, або Вищі Школи для підготовки фахівців по позашкільній і дошкільній освіті. З сих слухачів уряд і рекомендує персонал для справи. При урядовій інституції мусить бути зразкова бібліотека на українській мові і на чужих мовах по всім галузям і тої й другої освіти.

Для ширшого освітлення всієї справи і найкращого її розвитку потрібні з'їзди діячів позашкільної і дошкільної освіти для обміну думок, для знайомства з новими придбаннями науки в сій справі, для обміркування різних життєвих вимог, різних наслідків вживання тих або інших методів. При таких заходах позашкільна і дошкільна освіта будуть стояти на певному життєвому ґрунті і будуть сміло коректувати мимовільні хиби в роботі і уважливо ставитися до всіх нових наукових вимог, засобів і напрямків. Наслідки такої роботи виявляться, звичайно, не одразу, але через 20 років ми мусимо сказати: „Немає неграмотного дорослого люду у нас на Україні“.

ОГЛАВ.

Глава.	СТОР.
I. Методи й засоби позашкільної освіти	3
II. Історія її розвитку по земствах Росії і України.	9
III. Засоби ширення книжок земствами і приватними особами	18
IV. Розвиток і форми позашкільної освіти в Англії і Франції.	26
V. Позашкільна освіта в Данії та др. країнах Європи	37
VI. Книгозбірні і їх організація у нас	44
VII. Народні читання і різні виклади	51
VIII. Вечірні школи й курси	57
IX. Естетичне виховання дорослих	63
X. Музеї. Екскурсії	70
XI. Народні Доми. Народні свята	74
XII. Організація позашк. освіти	81

Kharkov University

0 003056 5

1

